

BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNDEKİ GELİŞMELERİN ANAYASAL FONKSİYONLAR ÜZERİNDEKİ DÖNÜŞTÜRÜCÜ ETKİSİ*

Transformational Impact of the Developments In Information Technologies on Constitutional Functions

Arş. Gör. Duygu Şimşek AKTAŞ**

ÖZET

Tarihte gerçekleşmiş teknolojik devrimler arasında en büyük sosyal ve kültürel değişiklikleri meydana getiren ve kendini sürekli artan bir hızla yenilemeyi sürdüren, dijital devrim olmuştur. Egemenliğin bileşenlerinden olan siyasal iktidar da insan yaşamındaki ve paradigmasındaki bu global ölçekli ve bütüncül değişime karşı kayıtsız kalamamaktadır. Dijital devrimin siyasal iletişim ve siyasal katılım alanındaki katkılarının anayasal fonksiyonları yerine getiren kişi ile kurumlar üzerinde de etki yaratması beklenmekte ve hâlihazırda gözlemlenmektedir. Bunun yanında yurttaşlar da kolektif karar alma süreçlerine etki edebilecek yeni teknolojik olanakları gözlemleyerek artık daha aktif katılımcılar olabileceklerini düşünmekte ve hatta çoğu zaman kamusal kararlara doğrudan yön verebileceklerine inanmaktadır.

Bu makale, yasama ve yürütme organlarının yapısının ve işleyişinin bilişim teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte dönüşümünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu dönüşüm incelenirken aynı zamanda bilişim teknolojilerinin siyasal iktidarın kullanılmasına ve denetlenmesine yurttaşları dâhil etme biçimine de değinilecektir. Çalışma boyunca Türkçe ve İngilizce literatürün yanı sıra karşılaştırmalı hukuktan uygulamalı örneklerle de başvurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilişim teknolojileri, erkler ayrılığı, anayasal fonksiyonlar, dijital dönüşüm, siyasal katılım

* Bu makale, yazarın Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, aynı başlıkla yazılan doktora tezinden türetilmiştir.

** Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Arş. Gör., duyugusimsekaktas@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0224-1417

ABSTRACT

Among all technological breakthroughs that the history has seen, the digital revolution is the one that has led to the largest social and cultural alternation and maintained a constantly accelerating self-renewal. Political power as a component of sovereignty also fails to ignore this holistic shift in human life and paradigm. It is expected and already observed that the contribution made by the digital revolution to political communication and political participation is soon to have an impact on the persons and institutions practicing the constitutional functions as well. At the same time, citizens, as they observe the new technological opportunities that may affect collective decision-making processes, assume that they can become more active participants and often believe that they can dominate public decisions.

This paper aims to examine the structural and functional transformation of the legislative and executive bodies along with the developments in information technologies. At the same time, it will be explained how information technologies support citizens' participation in processes of enjoying and controlling the political power. Besides applied examples from comparative law, references will also be made to the reviewed literature in Turkish and in English throughout the study.

Keywords : Information technologies, separation of powers, constitutional functions, digital transformation, political participation

GİRİŞ

18. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan demokratik yönetimlerden bu yana siyasal iktidar ilke olarak yönetilenlere aittir. Bununla birlikte tüm yönetilenler bir araya gelerek bu iktidarın pratik gereklerini yerine getiremeyeceğinden, bu doğrultuda çalışma işini seçilmiş veya seçilmişlerce atanmış farklı kişi ve organlar üstlenmektedir.

Siyasal iktidarın kullanımının erkler ayrılığı ilkesi bağlamında kurumsal ve fonksiyonel bir ayrılığa dayandığı demokrasilerde *yasama* fonksiyonu, demokratik temsile dayalı olarak oluşturulan parlamentolarca yerine getirilir. Parlamentolar temsil ve yasa yapımı fonksiyonlarının yanı sıra hükûmeti denetleme, müzakere ve kurucu iktidar işlevlerini de görebilmektedir. Seçim sistemlerinden, seçim barajlarından ve siyasi parti yapılarından kaynaklanan tartışmalar kadar teknolojik gelişmelerin doğurduğu paradigma değişimi de parlamentoların temsil ve müzakere kabiliyetlerinin sorgulanmasına yeni bakış açıları getirmiştir. Müzakere ortamı bakımından genel anlamda ağ ve özellikle sosyal medya gibi olanaklar ile oy kullanma konusunda blokzinciri teknolojilerinden faydalanan sistemlerin geliştirilmeye başlaması bu sorgulamaların teknolojik kaynaklarından bazılarıdır.

Yürütme, tarihte yüzyıllar boyunca tek kişi veya organın koşulsuz olarak kullandığı yönetim iktidarının zaman içinde demokratik kayıtlanmalar ile almış olduğu şekli yansıtmaktadır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından bu yana geçirmekte olduğu değişim neticesinde yürütme artık parlamentonun koyduğu kuralları uygulayan, görece zayıf bir siyasal irade ve bir idari teşkilatlanmadan ibaret değildir. Günümüzde yürütmenin temel fonksiyonları kendi politikalarını uygulamaya koyabilmek için inisiyatif kullanmak, eylem ve işlemlerde bulunmak, yasama organına politikalarının yolunu açacak yasaların yapılması için farklı yollarla talep ulaştırmak ve düzenleyici işlemler gerçekleştirmek; yasalar çerçevesinde kalarak kendi siyasetini ortaya koymak ve izlemek hâline gelmiştir. Yasama erki için anılan paradigma değişimi, şeffaflıktan yoksun işleyişleri ile denetlenmesi güç duruma gelen hükûmetlerle birlikte, yürütmeyi oluşturan idari yapılar bakımından da dikkate alınmalıdır.

Yargı fonksiyonu ise bağımsız mahkemeler tarafından yerine getirilmektedir. Bilişim teknolojilerindeki yenilikler bir yanda

mahkemelerin fiziksel koşullarını değiştirmeye hazırlanırken diğer yanda yargının üç ayağı olan sav, savunma ve hüküm mercilerinin çalışma biçimini de dönüştürmektedir. Teknolojik gelişmeler bu fonksiyon üzerinde de önemli değişiklikler ortaya çıkarmaktadır. Ne var ki bu çalışma, anayasal fonksiyonları kullanan yasama ve yürütme erklerinin dönüşümleri sırasında birbirleri karşısındaki durumlarını siyasal iktidarın kullanılması bağlamında ele alacağı ve denge-denetim unsuru olarak yurttaş katılımına yoğun olarak yer vereceği için burada yargı fonksiyonuna yer verilmemesinin isabetli bir tercih olacağı düşünülmüştür.

Bilişim teknolojileri sayesinde yurttaşlar, izleme ve katılım olanağını yasama ve yürütme erkleri üzerinde ayrı ayrı elde edebilmektedir. Bunun olması hem yurttaş katılımını anlamlı kılmakta ve yönetimin meşruluğunu güçlendirmekte hem de yurttaşların ayrıca gözle görülür bir etki oluşturarak bu erkler üzerinde denge ve denetim unsuru hâline gelebilmesini sağlamaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde devlet ile toplum arasındaki etkileşim ve koordinasyon, merkezde yer alan kurumlardan bireylere doğru kayda değer bir güç kayması ile yeniden biçimlendirilmekte ve bu değişime yönelik yeni yöntemler üzerine yoğun bir arayış sürmektedir¹.

Siyasal iktidar, nitelikli insan faktörünün öne çıktığı ve bilişim teknolojilerini günlük yaşantının olağan bir parçası olarak benimsemiş bilgi toplumu için bir fenomen olmaktan zamanla çıkmıştır. Öncesinde de demokratik yönetimlerde anayasal fonksiyonlar bakımından hedeflenen katılımcılık, şeffaflık ve hesap verirlilik gibi kavramlar bu teknolojilerin kullanımının yaygınlaşması ile birlikte siyasal iktidarın gerek kullanılması gerekse denetlenmesi bakımından daha verimli biçimde hayata geçirilebilir görünmektedir.

Bilişim teknolojilerinin anayasal fonksiyonlar üzerindeki dönüştürücü etkisinin literatürde daima olumlu bir bakış açısı ile değerlendirildiğini iddia etmek doğru olmayacaktır. Yeni teknolojik olanaklar bir görüşe göre halk egemenliğini mümkün kılarak demokrasinin kalitesini yükseltmekte, bir diğer görüşe göre ise zaten güçlü olan yönetici kadroların daha da güçlenmesini sağlamaktadır.

¹ Atzori, M. (2017). "Blockchain Technology and Decentralized Governance: Is the State Still Necessary?", *Journal of Governance and Regulation*, C. 6, S. 1, s. 51.

Yoğun yurttaş katılımı, demokrasinin *halkın yönetimi* olma niteliğini desteklemekte ise de bu katılımın teknolojinin çoğu daha önce denenmemiş araçları ile gerçekleştirilecek olması teknik, siyasal ve hukuki açıdan birçok endişeyi beraberinde getirmektedir. Bu endişeler dile getirilirken dijital oylama sistemlerinin taşıdığı hukuki ve teknik belirsizlikler, makine öğrenmesinin ve algoritmanın inşası ve denetimi, popülist akımların manipülatif etkileri gibi çok sayıda soruya değinilmektedir.

Olumsuz görüşler, konuyu farklı açılardan ele almaktadır. Bazı yazarlar, yeni dijital araçların katkısının yurttaşlara abartılı bir katılım hissi vermekten ibaret olacağına ve pratikteki etkilerinin bireylere sahte bir tatmin sağlamaktan öteye geçmeyeceğine dikkat çekmekte; bu sahte algıyı edinmiş olan yurttaşların aslında yöneticiler tarafından açıktan popülist politikalarla veya örtülü olarak algoritmalarla yönlendirilebileceğini ileri sürmektedir. Bu görüşe göre yeni teknolojik olanaklar yurttaşları sistemin merkezine yerleştirmek, parlamentoyu toplumsal çeşitlilik içinde ve talepleri daha iyi yansıtabilecek bir yapıya dönüştürmek gibi hedeflere ulaşamayacak; zamanla güçlenen hükümetlerin etkin bir popüler denetime tabi kılınması mümkün kılınamayacak; temel hak ve özgürlüklere bu yolla koruma sağlanamayacaktır. Bazı yazarlara göre ise bilgisayar teknolojilerini üreten şirketlerin global sermayenin büyük kısmını elinde bulundurmalarından ötürü gücün odağı bu şirketler lehine değişecektir.

Demokraside esas olan, olanaklar el verdiğince söz hakkını temsilciler veya vekiller yerine halkın kendisinin kullanmasıdır. Yine de bu eksen de yürütülen tartışmalarda halkın kamusal kararların alınmasına katılımı ve hatta bu katılımın ürünü oylarının bağlayıcı olması düşüncesi üzerine birtakım eleştiriler de dile getirilmektedir.

Eleştirilerin değindiği ana gerekçelerden biri, halkın geneline atfedilen kültürel ve entelektüel yetersizlik sorunudur². Halkın politik kararların alınması için oy kullanma konusunda ilgisini sürekli canlı tutamayacağı ve bezginliğe kapılacağı kabulü ise bir diğer eleştiriye kaynaklık etmektedir. Kamusal kararların halk tarafından alınması düşüncesi karşısında dile getirilmekte olan bir diğer eleştiri, halkın popülist politikalar ile kolayca manipüle edilebileceği yönündedir.

² Frey, F. W. (1965). *The Turkish Political Elite*, Cambridge: The MIT Press, s. 43.

Bu çalışma, yasama ve yürütme fonksiyonlarındaki dönüşümü iki ayrı başlıkta inceleyecek; parlamentoların ve hükümetlerin gelişmekte olan dijital olanakların etkisi ile nasıl değişmekte olduğuna ve bu gelişimin uzanmasının muhtemel olduğu yönlerde dikkat çekmeye gayret edecektir. İki erkin ayrı ayrı faaliyet alanlarında ve işlerinde yurttaş katılımı ele alınacak; ayrıca teknoloji kullanımı ile bu alanlardaki otomasyon ve inovasyon olanaklarına yer verilecektir. Bu başlıklarda parlamentonun temsil, müzakere, hükümeti denetleme, yasa koyuculuk ve kuruculuk fonksiyonlarındaki değişim ve dönüşümler incelenirken hükümetler cephesinde e-devlet ve akıllı devlet kavramlarına değinilecektir.

I. PARLAMENTOLARIN YERİNE GETİRDİĞİ FONKSİYONLARIN DÖNÜŞÜMÜ

Bir parlamentoda görülen işler ile bu işler görülürken faydalanılan verilerin ve üretilen çıktıkların yer aldığı elektronik ortam, e-Parlamento olarak anılmaktadır.

E-Parlamentolar milletvekilleri, parlamento personeli ve yurttaşlar olmak üzere *insan unsurunu*; desteklenen veya dönüştürülen prosedürlerin yer aldığı *süreç unsurunu*; dönüşümde rol oynayan altyapı, donanım ve yazılım olmak üzere *mimari unsurları* ve oluşturulan, saklanan, aktarılan, paylaşılan bilgi ve belgeler olmak üzere *verisel unsurları* bir araya getirmektedir. Bunların bir araya gelmesi ile çok daha hızlı, ekonomik ve dolayısıyla verimli bir işleyişe sahip olan parlamentolar aynı zamanda çalışmaları bakımından şeffaf ve erişime daha açık hâle gelebilmektedir. Parlamentoya yurttaşlar ile çok daha iç içe çalışabilme olanağı tanıyan e-Parlamento uygulamaları aynı zamanda farklı ülke parlamentoları ile uluslararası iş birliğine de uygun ortam sağlayabilmektedir³.

E-Parlamento pratiklerinde genele bakıldığında bir yanda açıklık, hesap verirlilik, şeffaflık gibi iyi yönetim ilkelerinin hayata geçirilmeye çalışıldığı; diğer yanda ise politik kararların alınmasında yurttaş katılımının amaçlandığı gözlemlenmektedir. Çoğu parlamento, iç işleyişinde de otomasyon sistemleri ile çalışmakta; üyelerine ve personeline farklı parlamentolar ile kişi ve kurumlar arasında iletişim platformları yaratmakta; araştırmalar yürütebilecekleri veritabanlarına erişim sağlamaktadır.

³ Inter-Parliamentary Union (2018). *World e-Parliament Report 2018*, Geneva, s. 8-9.

E-Parlamento uygulamaları birçok parlamento tarafından değişen düzeylerde benimsenmiş ise de bazı parlamentolar bu teknolojileri kullanmaya diğerlerinden çok önce başlamış ve hâlen bu teknolojilerden en çok verimi nasıl alabileceklerine dair ciddi mesai harcamaktadırlar.

Parlamentoların yurttaşları demokratik süreçlere dâhil etme biçimleri farklı düzeylerde ve çeşitli yöntemlerde karışımıza çıkabilmektedir. Bunlar örneğin parlamentonun işleyişi ve yasama süreçleri konusunda şeffaflık sağlamaktan yurttaşların fikir ve uzmanlıklarına başvurmaya; yurttaşların aktif katılımını beklemekten kamu harcamaları ile kararlarına dair belgeleri erişime açmaya ve yurttaşların belirli konularda çözüm alternatifleri sunmalarına olanak tanıyarak demokratik katılımı tecrübe etmeye, kamuoyuna danışmaya, bütçenin hazırlanmasında ve/veya farklı kararların alınmasında aktif katılıma açık olmaya kadar değişen düzeylerde gerçekleşmektedir⁴.

E-Parlamento çalışmalarının büyük ciddiyetle yürütüldüğü parlamentolara örnek olarak Birleşik Krallık Parlamentosu gösterilebilir. Birleşik Krallık'ta Avam Kamarası üyeleri bir yandan kendi internet sitelerinde ve e-postaları aracılığı ile yurttaşlar ile iletişim hâlinde iken diğer yandan PICTFOR (The Parliamentary Internet, Communications and Technology Forum) ile gerçek ve tüzel kişiler ile irtibat içindedirler. Ayrıca parlamentonun resmî internet sitesinin "*Get Involved*" kısmından herhangi bir parlamenter ile temas kurulması, parlamento çalışmalarının izlenmesi veya çevrim içi müzakerelere katılması mümkündür. Parlamentoda daimi bir Dijital Demokrasi Komisyonu faaliyet göstermekte; dijital gelişmelerin parlamento bakımından ortaya çıkarabileceği fırsatlar ve riskler hakkında akademisyenler, profesyoneller vb. bilirkişilerden düzenli olarak yazılı görüşler sorulmakta; daha sonra görüş sahipleri Genel Kurula davet edilerek sorular sorulmak yoluyla kendilerinden konuyu ayrıntıları ile aydınlatmaları istenmektedir. İngiliz Parlamentosu, gerek ontolojik işlevlerini daha nitelikli ve etkili biçimde yerine getirebilmek gerekse bizzat varlığının sorgulanmasına neden olabilecek gelişmeleri yakından izleyebilmek için benzer çalışmalar yürütmekte ve dönüştürücü etkilere bu şekilde uyum sağlamakla gücünü muhafaza etmeye çalışmaktadır⁵.

⁴ Rosenzweigova, I., Skoric, V. (2016). *Civil Participation in Decision-Making Processes: An Overview of Standards and Practices in Council of Europe Member States*, Strasbourg: European Center for Not-for-profit Law, s. 21-45.

⁵ İngiliz Parlamentosunda parlamenterlerden ve hükûmetten alınan yasa teklifleri ve tasarıları

Avrupa Birliği üyesi ülkelerin parlamentoları dikkate alınarak yürütülmüş bir araştırmaya⁶ göre Birleşik Krallık Parlamentosu e-Parlamento olanaklarından yararlanma konusunda açık ara ilk sırada yer alır iken onu sırasıyla Fransa, İrlanda ile Letonya ve Lüksemburg Parlamentosu izlemekte; son sıralarda ise Malta, Slovenya ve Hırvatistan Parlamentosu yer almaktadır.

A. TEMSİL FONKSİYONU BAKIMINDAN

Toplumların nüfus olarak büyümesi ve modern devletlerin ortaya çıkması, temsil kavramını beraberinde getirmiştir⁷. Temsil kurumu, vatandaşların yönetime etkin bir şekilde katılabilmesinin yanı sıra hükûmetin meşru bir yolla denetlenebilmesini de mümkün kılmaktadır.

Objektif seçim bölgeleri oluşturamayan veya artık oyları değerlendiremeyen seçim sistemleri, seçim barajları ve siyasi partilerin aday göstermelerinde ve parlamentodaki çalışmalarını yönetmelerinde yerleşik antidemokratik usuller temsilde ciddi zafiyete yol açabilmektedir. Toplumsal barışı tehdit edecek ölçüde temsil zafiyeti taşıyan parlamentolar; bu temsil zafiyetini aşmak üzere istikrarından taviz verilen parlamenter hükûmetler veya tatminkâr kontrol ve denetim yolları ile dengelenemeyen başkanlık hükûmetleri ve hiçbir yönüyle halka dayanmayan yargı teşkilatları gibi olumsuzluklar günümüzde teknolojik imkânlardan destek alınarak aşılması olanaksız olmayan zayıflıklar görünümündedir⁸.

1970'li yılların sonlarına yaklaşırken temsili demokrasinin bazı sorunlarının aşılmasında, halkın seçim dönemlerinde sandığa gitmek dışında da siyasal kararlara katılım yöntemlerine başvurabilmesinin yolları aranır olmuştur. Bu arayış, geniş kapsamlı bir demokrasi için en azından üst düzey kamu görevlilerinin seçimle belirlenmesi; özgür, adil ve sık periyotlarla uygulanan seçimlerin varlığı; ifade özgürlüğü; seçimlik bilgi kaynakları; kurumsal özerlik ve vatandaş dışlamayan bir yönetim anlayışının hâkim olması gerekliliklerini ortaya çıkarmıştır⁹.

değerlendirildiği gibi yurttaşlardan iletilen yasa teklifleri de görüşülmektedir ve bu teklifler için de diğer iki yöntemle gelenler ile aynı prosedür izlenmektedir.

⁶ Griffith, J., Leston-Bandeira, C. (2012). "How Are Parliaments Using New Media to Engage With Citizens?", *The Journal of Legislative Studies*, C. 18, S. 3, 4, s. 91, 92.

⁷ Yayla, A. (2015). *Siyaset Bilimi*, Ankara: Adres Yayınları, s. 147.

⁸ Can, O. (2013). "Başkanlık Sistemi Üzerine Birkaç Not", *Yeni Türkiye (Başkanlık Sistemi Özel Sayısı)*, C. 9, S. 51, s. 180.

⁹ Dahl, R.A. (2005). "What Political Institutions Does Large-Scale Democracy Require", *Political Science Quarterly*, C. 120, S. 2, s. 187-197.

Parlamentoların temsil işlevini yerine getirmelerinde önemli bir unsur olan siyasi partiler de bilşim teknolojilerinin beraberinde getirdiği değişimlere uyum sağlayabilmek amacı ile revizyona uğramaktadırlar.

Dijital teknolojileri, örgütlenme biçimlerini korumak ve geçmişin dinamiklerini sürdürebilmek için bir araç olarak görmenin ötesinde çok daha derinden ve sistemli biçimde yeniden organize olabilmeyen yolu olarak benimseyen siyasi partilere “*platform partileri*” adı verilmektedir ve bu partilerde teşkilatlanmaya dair yeniden yapılanma, büyük ölçüde katılım esasına dayandırılmaktadır¹⁰. Partilerin üyeleri için katılım olanakları yaratmak amacıyla çevrim içi mecralardan faydalanması, “*platform siyaseti*” olarak ifade edilmektedir¹¹. Bahsi geçen platform açık yazılımlar üzerinde çalışan, tek merkezden idare edilmeyen, parti yöneticileri ile birlikte yurttaşların da geliştirilmesine katkıda bulunduğu, çift yönlü bilgi akışının gerçekleştiği *açık platformlar* olabildiği gibi belirli kimselerin idaresinde bulunan, şeffaflıktan uzak ve yalnızca erişim hakkına sahip kişiler tarafından yönlendirilebilen, bilgi akışının yalnızca site yöneticisinden kullanıcılara doğru gerçekleştiği *kapalı platformlar* da olabilir¹².

Bilişim teknolojilerinin sunmakta olduğu yeni olanaklar, siyasi partilerin seçim kampanyaları üzerinde de dönüştürücü bir etki oluşturmaktadır¹³. Seçmenler artık parti propagandalarını dijital araçlar üzerinden izleyebilmekte ve katkıda bulunabilmekte; hatta çoğu zaman amaçları bu olmasa da propagandaya maruz kalabilmekte veya propagandanın parçası hâline gelebilmektedir.

Bilişim teknolojilerinin ve başta sosyal medya olmak üzere internetin yeni olanakları; mecliste temsil edilemeyen, hatta seçim yarışına dahi giremeyen, siyasi partilere de tanınırlıklarını artırma, seçmen ile sürekli irtibat içinde kalma, onlarla programlarını daha kolayca paylaşma, seçmen desteğini bu şekilde artırmaya çalışma şansını tanımaktadır. Siyasi partileri baskı gruplarından ve sivil toplum örgütlenmelerinden ayıran

¹⁰ Gerbaudo, P. (2019). “The Platform Party: The Transformation of Political Organisation in the Era of Big Data”, *Digital Object, Digital Subjects* içinde (Ed. David Chandler ve Christian Fuchs), London: University of Westminster Press, s. 188.

¹¹ Liroy, A., Esteve Del Valle, M. ve Gottlieb, J. (2019). “Platform Politics: Party Organisation in the Political Age”, *Information Polity*, s. 1.

¹² a.g.e, s. 6.

¹³ Zengin, M.A. (2013). “Bilgi İletişim Teknolojilerinin Demokrasi İçerisinde Kullanımı ve Dijital Demokrasiye Geçiş”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, S 4, s. 293.

özellikleri her ne kadar siyasi iktidarı kullanma yetkisini ele geçirmekse de konu küçük partiler olduğunda bunların da diğer oluşumlar gibi oldukça spesifik meselelere eğilerek bu konularda platform oluşturmayı yegâne amaçları olarak gördükleri gözlemlenebilmektedir¹⁴.

Gelişen bilişim teknolojileri, siyasi partilerin örneğin aday gösterme süreçlerini de çağın gerek ve beklentilerine daha uygun esaslara dayandırmakta kullanılmaya müsaittir. Bilimsel değerlendirme yöntemlerinden ve teknolojinin objektif tercihlerinden faydalanarak rekabete girecek siyasi partiler, adaylarını *iletişim kurma becerileri, kalabalıkları peşinden sürüklemekteki etkililiği, hükûmet dışı organizasyonlar ile birlikte çalışabilme becerisi, iktisadi idare bilgisi, parti teşkilatı ile olan uyumu* gibi çok sayıda kıstasın matematik olarak değerlendirildiği yazılımlara başvurabilecektir¹⁵.

B. MÜZAKERE FONKSİYONU BAKIMINDAN

Bu başlıkta *müzakereden* anlaşılması gereken, müzakerecilerin görüşlerinin propagandasını yapmak veya sözcüğün günlük kullanımda sıklıkla ifade ettiği gibi pazarlık yürütmek değil tarafların birbirlerini gerçekten dinlediği ve birbirlerinin bilgiye dayalı görüşlerinden ve ortaya koydukları ispat araçlarından mantık çerçevesinde bir ihtimal etkilenebildiği, birbirlerinin görüşlerini benimsemelerinin olası olduğu bir iletişim biçimidir¹⁶. Parlamentoda komisyonlarda ve genel kurullarda görülen müzakere ortamı, içtüzüklerden kaynaklı problemler veya seçmenlere yönelik göstermelik hamleler nedeniyle bu niteliklerden geri kalabilmektedir¹⁷.

Bilişim teknolojilerindeki ilerleme parlamentoyu müzakerenin yurt genelindeki yegâne mekânı olmaktan çıkarabilecek potansiyeli taşımaktadır. Bir yanda vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını mümkün kılarken diğer yanda hükûmetin denetlenmesinin de tabandan yukarıya doğru gerçekleşmesini sağlayacak bir *kamusal iletişim mekânının* varlığı, siyasi iktidar ve yönetilenler arasında tesis edilecek

¹⁴ Heywood, A. (2007). *Politics*, 3rd Edition, London: Palgrave, s. 303.

¹⁵ Gökşen, Y., Doğan, O. (2011). “Yazılım Desteği ile Kantitatif Karar Verme: Siyasi Partilerde Örnek Bir Uygulama”, *Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, C. 12, S. 2, s. 86, 92-93.

¹⁶ Erdoğan, M. (2015). *Anayasal Demokrasi*, 12. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 307.

¹⁷ Yılmaz, D. (2016). “Müzakere İşlevi Açısından Yasama Organı”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, C. 5, S. 9, s. 57.

demokratik bir yöntem için gerekli olan bir koşuldur¹⁸. Herkesin soru sorma, tartışma başlatma, gündem yaratma bakımından aynı fırsatlara sahip olduğu; sorulan sorulara ve getirilen önerilere yanıtlarını dilediği ölçüde gerekçelendirerek verebildiği; kısıtlanmaksızın dâhil olabildiği ve ortak ilgi alanına dâhil konularda kendini ifade edebildiği bir kamusal müzakere ortamı demokratik kurumların meşruluğu açısından büyük önem taşımaktadır¹⁹.

Literatürde bazı yazarlar çevrim içi siyasal iletişimin demokrasi üzerindeki olumlu etkilerini öne çıkarırken bazı yazarlar ise konuya iyimser yaklaşmamaktadır²⁰. İyimser olmayan görüşlerden birine göre siyasal bilişim *dijital bölünmeyi*²¹ güçlendirecek ve toplumun farklı kesimlerinin katılım refleksi ve tercihleri arasındaki uçurumu derinleştirecektir²². Innis'in seneler önce radyo ve televizyon hakkında ifade ettiği görüşleri ile aynı doğrultuda olan ve yine iyimser olmayan bir diğer görüşe göre kitle iletişim araçları bugün de bilgiye erişim olanaklarını mümkün kılarak demokratik ortamı geliştirir görünümünün arkasında aslında yalnızca mevcut egemenlik unsurlarını pekiştirmektedirler²³. Konuya farklı bir açıdan yaklaşan bir başka görüşe göre çevrim içi ortamda bilginin yanı sıra veya hatta çoğu zaman bilgi ile birlikte çokça eğlence veya doğrudan siyasi propaganda unsuru bulunabildiğinden bunlar arasındaki sınırlar bireylerin gözünde bulanıklaşacaktır. Böylesi bir bombardımana maruz kalan kitlelerin sessiz birer yığına dönüşebilme potansiyeli mevcuttur²⁴.

Gelişmeler karşısında iyimser duran bir görüşe göre gelişmekte olan yeni medya türleri yurttaş katılımını hem daha ekonomik hem

¹⁸ Habermas, J. (2015). *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, Çev. Aka, İ. İstanbul: Siyaset Kuramı Yayınları, s. 4.

¹⁹ Benhabib, S. (1999). "Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru", *Demokrasi ve Farklılık - Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* içinde (Ed. Seyla Benhabib), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, s. 102-105.

²⁰ Meriç, Ö. (2017). "Çevrimiçi Siyasal Literatür Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi", *Selçuk İletişim*, C. 9, S. 4, s. 25-39.

²¹ Bilişim teknolojilerinin kullanımı konusunda kişilerin farklı olanaklara sahip olmaları, literatürde bu şekilde ifade edilmektedir.

²² Bucy, E. P., ve Gregson, K. S. (2001). "Media Participation: A Legitimizing Mechanism of Mass Democracy", *New Media & Society*, C. 3, S. 3, s. 357.

²³ Heyer, P. (2006). *Harold Innis*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, s. 67.

²⁴ Vedel, T. (2005). "Political Communication in the Age of the Internet", *Political Communication in a New Era: A Cross-national Perspective* içinde (Ed. Gadi Wolfsted ve Philippe J. Maarek), New York: Routledge, s. 43.

daha cezbedici kılmaktadır²⁵. Örneğin eleştirel kurama yeni bir boyut kazandıran ve kendisinden sonraki çalışmalar için bir eksen oluşturan Jürgen Habermas, kamusal alanda bilişim teknolojilerinden faydalanılmasını bir alternatif olarak düşünmektedir²⁶. Habermas, basın organlarının iktidarın birer aracına dönüştükleri değerlendirmesinde bulunmaktadır²⁷; ancak fiziksel bir mekândan bağımsız yeni bir kamusal alan oluşturan yeni medya teknolojilerine bakışı farklı olmuştur. Kamuya 17. yüzyılda Kara Avrupası'nda, 18. yüzyılda ise Kıta Avrupası'nda siyasal etki kazandıran fiziki müzakere alanlarını günümüzde siber ağlar sağlar iken müzakereye bu kez yalnızca burjuvazi değil tüm yurttaşlar eşit statüler altında çözüm önerileri ile katılma fırsatı elde etmektedirler. Literatürde bir görüş de elektronik vasıtaların kişiler arasında eş düzeydeki iletişimi kuvvetlendirdiğini ve siyasal katılımı güçlendirdiğini ileri sürmektedir²⁸.

Müzakerenin benimsenmesi yalnızca yönetimde müzakereci demokrasiyi ortaya çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda yurttaşların fikirlerini özgürce tartışabildikleri bir toplumsal atmosferin ve katılıma dayalı olarak işleyen kurumsal yapıların çerçevesini de çizer²⁹. Bu yüzdendir ki kolektif karar alma süreçlerinde müzakere ne kadar içselleştirilir ise alınan kararların o kararlara uyacak olanlar nezdindeki haklılığı ve akılcılığı o kadar yüksek olacaktır³⁰. Müzakere ancak böyle çok yönlü olarak ve farklı aşamalarda gerçekleşebildiğinde demokratik meşruluktan söz etmek mümkün olabilir³¹. Siyasal katılımın yeni doğası, ağ teknolojileri ile kurulan bu ağlaşmış kamularda şekillenmektedir³².

²⁵ Stanley, J. W., Weare, C., Musso, J. (2004). "Participation, Deliberative Democracy and the Internet: Lessons from a National Forum on Commercial Vehicle Safety", *Democracy Online: The Prospects for Political Renewal Through the Internet* içinde (Ed. Peter. M. Shane), New York: Routledge, s. 169.

²⁶ Lunt, P., Livingstone, S. (2013). "Media Studies' Fascination with the Concept of the Public Sphere: Critical Reflections and Emerging Debates", *Media Culture & Society*, C. 35, S. 1, s. 2. a.g.m, s. 4.

²⁷ Ganley, G. D. (1991). "Power to the People via Personal Electronic Media", *The Washington Quarterly*, C. 14, S. 2, s. 5-22.

²⁸ Balkır, G. (2009). "Müzakereci Demokrasinin Yaygınlaştırılması: Müzakereci Demokrasi Pratiği Olarak STK'lar", İstanbul Aydın Üniversitesi 1. Uluslararası Müzakereci Demokrasi Sempozyumu Bildiri Kitabı içinde, İstanbul: Türkiye Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, s. 243.

²⁹ a.g.e, s. 244.

³⁰ Habermas, J. (2017). *Kamusalığın Yapısal Dönüşümü*, 14. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 297.

³¹ Boyd, D. (2011). "Social Network Sites as Networked Publics: Affordances, Dynamics, and Implications.", *Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites* içinde (Ed. Zizi Papacharissi), New York: Routledge, s. 2.

Ne var ki bahsi geçen olanakların varlığı, kamusal müzakereyi yaygın olarak gerçekleştirme hedefine ulaşmakta tek başına yeterli olmayabilir. Etkin bir müzakerenin yurttaşlar arasında da gerçekleşebilmesi için parlamenterlere tanınan yasama sorumsuzluğuna yakın düzeyde bir ifade özgürlüğü güvencesinin parlamenter olmayan müzakerecilerde de tanınması gerekir. Kişilerin söylemek istediklerini söyleyemedikleri, hatta söylemek istemediklerini söylemek durumunda hissettikleri bir ortamda sağlıklı bir müzakere gerçekleştirilemeyecektir.

Kamusal politikaların tanımlanması ve uygulanması, uzun vadeli tercihleri gerektireceğinden bu gibi tercihlerin hayata geçirilmesi de karmaşık müzakereleri ve dengelenmesi güç olan çatışma hâlindeki çıkarları içinde barındırır. Yurttaş katılımının vesilesi olan çevrim içi müzakerelerin içerik yönünden mümkün olduğunca sadeleştirilmiş olması; genel politikaların ise bir koordinasyon ve iç tutarlılık içinde yürütülmesi gerekir³³. Tüm bunların tek başına ağı üzerinde gerçekleştirilmesi güç olabilir.

C. HÜKÛMETİ DENETLEME FONKSİYONU BAKIMINDAN

Yasama ve yargı erklerinde işlevsel ve yapısal anlamda dönüşümler gerçekleşirken erkler ayrılığını koruyabilmekteki esas mesele, yürütmenin kontrol ve denetimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yasama organı; hükûmet üzerindeki denetimini tüm hükûmet modellerinde yasa yapımı, bütçenin kabulü ve uluslararası antlaşmaların yürürlüğe konulmasında son sözün söylenmesi ile gerçekleştirmektedir. Başkanlık hükûmeti modelinde önemli bürokrat atamaları ve başkanın yargılamasının yolunu açma olanağı parlamentonun elinde iken parlamenter hükûmet modelinde soru, genel görüşme ve meclis araştırması usulleri ile hükûmet denetlenebilmekte; gensoru ve güvenoylaması ile hükûmetin siyasi sorumluluğuna başvurulabilmekte; meclis soruşturması yöntemi ile başbakan ve kabine üyeleri cezai sorumlulukları bakımından yargıya sevk edilebilmektedir. Hükûmetler de örneğin koalisyon ortaklarından oluşması durumunda kendi içinde de bir denetimi içerebilmektedir.

Kolektif yöntemlerle yasa yapımına veya en azından parlamentodaki

³³ Brasseur, A. (2014). *Internet and Politics: The Impact of New Information and Communication Technology on Democracy*, Report Doc. 13386, Strasbourg: Council of Europe Committee on Culture, Science, Education and Media, Ş 6.

yasa yapım süreçlerinin izlenmesine olanak tanıyan e-Parlamento uygulamalarının benimsendiği sistemlerde bu süreçler her aşamada yurttaşların izlemesine, katılmasına ve talep ilemesine açıktır. Yurttaşlar, hukuki düzenlemelerin elverişli olması durumunda kolayca anlaşılabilen, sade tasarımlı, kullanıcı dostu uygulamalar ile bilgisayarlarından, televizyonlarından veya mobil aygıtlarından erişim sağlayarak bu denetim yolları dâhilinde de müzakere etme, teklif sunma ve oylama safhalarına doğrudan katılabilirler. Halkın siyasal iktidarı kullanan erkler karşısında frenleyici ve dengeleyici bir güç oluşturabilmesi için şeffaflık, katılım, hesap verirlilik gibi ilkelerin bu fonksiyonları yerine getiren anayasal organların işleyişlerine ve ilgili kurumların yurttaşlarla olan ilişkilerini düzenleyen somut normlara entegre edilmesi gerekmektedir³⁴.

Sınırlılık ve dengelenme, siyasal iktidarın yalnızca yatay yapılanması içinde değil düşey yapılanması içinde de kendini göstermektedir. Bu anlamda bir denge, merkezi yönetimin siyasal iktidarı kendisine hiyerarşik anlamda bağlı olmayan, temsil esasına bağlı kalınarak oluşturulmuş karar organları bulunan ve yerel düzeyde hizmet veren birimler ile paylaşmasıyla gerçekleşir. Siyasi veya idari anlamda yetkileri altyapı ve imar planlamaya indirgenmemiş güçlü bir yerel yönetim, yerel halkın yönetime katılmasını kolaylaştırır. Yurttaşlar, kendilerini daha doğrudan ilgilendiren ve üzerinde daha çok bilgi sahibi oldukları konularda görüş ve oylarını belirterek karar alımına daha rahat katılabilirler. Bütçe de yerel ölçekte anlaşılması, izlenmesi, hesap sorulması ve katılabilmesi daha rahat bir konu hâline gelmektedir.

Yürütme soyut bir işlev olarak tezahür etmediğinden ve esasında uygulamaya yönelik bir yönetim sorunu olduğundan, vatandaşların ulusal düzeyde doğrudan katılımına dayanması oldukça güçtür³⁵ ancak anayasal devletin gerçekleştirilmesi, siyasal iktidarın hukukla olduğu kadar halk tarafından denetimini de gerekli kılmaktadır. Halkın egemenliğinden ve yönetimin meşruluğundan bahsedebilmek için halkın iktidarı seçim günlerinin arasında geçen sürede de denetleyebilmesi gerekir³⁶. Şu hâlde yürütme, katılımcılığa dayanan şeffaf bir karaktere bürünerek temel hak ve özgürlükleri ihlal etmemeye özen gösterir iken

³⁴ Galster, A. (2018). *Transparency and Open Government*, Report CG35(2018)14, 35th Session, s. 6.

³⁵ Can, O. (2013). s. 181.

³⁶ Yokuş, S. (2019). "Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefet ile Dengelenmesi", *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Anısına Armağan* içinde (Ed. Abuzer Kendigelen ve Saadet Yüksel), İstanbul: On İki Levha Yayınları, s. 1018.

tüm eylem ve işlemlerinin üzerinde parlamento ve yargı denetiminin yanı sıra toplumsal denetimin de gerçekleştirilmesi gerekir³⁷. Siyasal iktidarın sınırlandırılması ve dengelenerek denetlenmesi, anayasal mekanizmaların haricinde, sosyal yaşamda gelişen araçlarla da sağlanabilmektedir. *Sosyal erkler ayrılığı* Almanca literatürde yeri bulunan ve devlet yönetimi ile sivil toplum örgütleri arasındaki ayrıma işaret eden bir kavram olup iktidar dışı alanda varlık gösteren örgütlenmelerin iktidarı paylaşmalarını veya iktidarı denetlemesini ifade etmektedir³⁸. Geleneksel siyasal kurumlar teknoloji çağının yönetim anlayışında artık eski merkezî konumlarını yitirmekte, bunların yerine yeni toplumsal grup ve aktörler belirginleşmektedir³⁹.

Politika oluşturma süreci, *gündem oluşturma* ile başlar⁴⁰. Belirlenen gündem üzerine bir taslak oluşturulur ve karar alınarak bu taslak reddedilir veya uygulamaya konulur. Gündem olarak belirlenen mesele müzakere edilip ulaşılan sonuçlar bir norm veya politika teşkil etme safhasına eriştikten sonra da sivil katılım sona ermeyecektir. Devamında bu kararların uygulanması, uygulama sürecinin izlenmesi, bu izleme sırasında ortaya çıkan tespitlere göre gerekirse normun veya politikanın yeniden biçimlendirilmesi süreçleri de sivil katılımı dışlamamaktadır⁴¹. Yürütmenin eylem ve işlemlerinin şeffaflığının önemi burada bir kez daha belirginleşir. Her şeyin yolunda gittiği, herhangi bir sorunun bulunmadığının düşünüldüğü zamanlarda dahi hükûmet üzerindeki gözetim ve denetimin faaliyeti sürdürülebilir⁴².

Buna izin verecek hukuki düzenlemelerin yanında, *açık hükûmet* kavramı, açıklanan türden bir denetimi mümkün kılacak –teknolojik olanlar dâhil olmak üzere- olanakların bütününe ortaya çıkardığı bir anlayışı yansıtmaktadır. Üzerinde uzlaşmış bir tek tanımı bulunmayan *açık hükûmet* kavramı hükûmetin yurttaşlar ve ekonominin aktörleri ile şeffaflık, katılım ve iş birliği ilişkisi içinde çalışması olarak açıklanabilir⁴³.

³⁷ Can, O. (2012). *Yol Ayrımında*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 214.

³⁸ Şirin, T. (2019). *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı*, İstanbul: On İki Levha Yayınları, s. 96.

³⁹ Best, S., Kellner, D. (1997). *The Postmodern Turn*, New York: The Guilford Press, s. 254.

⁴⁰ Rosenzweigova, I., Skoric, V. (2016). a.g.e, s. 19.

⁴¹ NDI Türkiye, (2008). *Karar Alma Sürecine Yurttaş Katılımı ve Sivil Diyalog*, s. 6.

⁴² *Yasama Meclisleri ve Yürütmenin Gözetim ve Denetimi Üzerine Sigma Raporu (2016)*, Ankara: TBMM Basımevi, s. 10.

⁴³ Geiger, C. P., von Lucke, J. (2012). "Open Government and (Linked) (Open) (Government) (Data)", *Journal of Democracy and Open Government*, C. 4, S. 2, s. 266.

Kavramın kökenlerinin bilgi edinme ve basın özgürlüklerinin düşünsel gelişiminin başlamasından ötürü aydınlanma düşüncesine dayandırıldığına sıkça rastlanır⁴⁴.

Anayasalar, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin yaygın olarak bilinen ve sıkça vurgulanan 16. maddesinin de ifade ettiği üzere⁴⁵, temel kaygı olarak devlet iktidarının erklere ayrılarak sınırlandırılmasını ve yurttaşların hak ve özgürlüklerinin bu iktidar karşısında güvence altına alınmasını konu edinirler. Şu hâlde anayasacılık kendi içinde özgürlüklerin, siyasal otoritelerin ve karşılıklı olarak birey ile devlet arasındaki dengenin sağlanması sanatı olarak ifade edilir⁴⁶.

D. YASA KOYUCULUK FONKSİYONU BAKIMINDAN

Geleneksel anlamda parlamentolardaki yasa yapım süreçleri, toplumdaki gereksinimi tespit eden veya yurttaşlardan gelen talepler doğrultusunda hareket eden milletvekilleri veya hükümetler tarafından yasa teklifi veya yasa tasarısı olarak başlatılır. Parlamento genel kurulunda oylamaya sunulmadan önce parlamentoda ilgili ofislerde yasa metni olarak formüle edilen yasa teklif veya yasa tasarıları, yine burada ilgili komisyonlarda görüşülür ve olgunlaştırılır. Genel kuruldaki oylamada gerekli kabul oyu oranına ulaşabilen teklif veya tasarılar yasalara ve yürürlüğe girmeleri için aranan koşulları sağlamak üzere onay ve yayım sürecine havale edilir. Bu, parlamentoların mesai sürelerinin kısıtlılığına bağlı olarak yasaları gereği kadar güncel tutmaya izin vermeyecek kadar ağır işleyen, hantal bir süreç olabilmektedir. Ayrıca özellikle disiplinli partilerin bulunduğu sistemlerde parlamenterlerin oylarını her zaman seçmen iradesini gözeterek kullanabildiklerini iddia etmek güçtür.

Bilişim teknolojileri, yasa yapım süreçlerini oluşturan aşamaların önemli bir kısmını parlamento dışına aktarabilecek potansiyeli barındırmaktadır. Yurttaşlar, yeni yasaya duyulan ihtiyacın tespit edilmesi ile gündem oluşturma aşamasından itibaren bu teknolojileri kullanarak sürece dâhil olabileceklerdir. Bu tür uygulamalar aynı zamanda yasaların

⁴⁴ Council of Europe Governance Committee, CG35(2018)14final, *Transparency and Open Government*, 2018, s. 7, <https://bit.ly/32f09Ef>, E.t: 24 Temmuz 2019.

⁴⁵ "...Hakların güvence altına alınmadığı veya erkler ayrılığının kabul edilmediği bir toplumun anayasası yoktur..." Bkz. Declaration of Human and Civic Rights of 26 August 1789, s. 2, <https://bit.ly/30SwVek>, E.t: 31.07.2019.

⁴⁶ Sezer, A. (2010). "'Yeni' Anayasa, 'Yeni' Meclis, 'Yeni' Yöntem", *Anayasa Kurultayı*, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 171.

toplum tarafından benimsenmesini kolaylaştırabilmekte ve egemenliğin kullanımını daha aracısız kılmaktadır. Parlamentolar ile yurttaşlar arasındaki kopukluk, her iki tarafın da dijital araçları verimli olarak kullanması ile bir ölçüde aşılabılır. Parlamento yerine dijital kamusal alanlarda sürdürülecek müzakerelerin ardından yurttaşların talepleri bir araya getirilip parlamentolarda uzmanlar tarafından yasa tekliflerine dönüştürülerek rahatlıkla yurttaşların oylamasına sunulabilecek ve kabul veya ret aşaması da parlamento dışında gerçekleşebilecektir.

Böylece parlamentolar, çok uzak olmayan bir gelecekte normların fikirler olarak doğduğu, parlamenterlerin kendi aralarında kalan tartışmalar ile olgunlaştırıldığı ve yasalaştırılarak yürürlüğe konulduğu yapılar olmaktan çıkabilecek; politika üreten ve politik kararların alınmasına yardımcı olma görevi üstlenen danışma kurullarına dönüşebilecektir.⁴⁷

Yasama süreçlerine katılımın özünde, bir karardan etkilenecek olan insanların o kararın alınması sürecine katılmaya haklarının bulunduğu; sürecin neticesi üzerinde bu katılımın belirleyici etkiye sahip olması gerektiği ve katılımın ancak katılanların bilgi sahibi kılınması ile bir anlam ifade edebileceği kabulleri yer alır⁴⁸.

Normların onlara tabi olacak yurttaşların gözündeki meşruluğu güçlendikçe onlara uyulması ve sık sık değiştirilmelerinin gerekmemesi, belirli bir ekonomik avantajı da beraberinde getirecektir. Ayrıca yasama sürecine halkın dâhil olması, toplumun parlamenterlerin gündeme getirmekten kaçınmak isteyebilecekleri zorlu meseleleri çözmesi için bir şans olarak da değerlendirilebilir.

2004 yılında Lordlar Kamarası Anayasa Komitesi, parlamento ve yasama süreci üzerine bir rapor hazırlamış ve parlamentoda yer alan her iki meclisin de elektronik danışma seçeneklerini yeterli ölçüde değerlendirerek çalışmalarını vatandaşlara olabildiğince açmaları gerektiğini bildirmiştir.⁴⁹ Bu gereklilik, 2009 yılında Avam Kamarası tarafından yeniden dile getirilmiştir. Böylece 2010 yılına gelindiğinde,

⁴⁷ Can, O. (2013). s. 180.

⁴⁸ International Association for Public Participation (2017). *Core Values of Public Participation*, <https://bit.ly/2GKI1eb>, E.t: 25 Temmuz 2019.

⁴⁹ House of Lords Constitution Committee (2004). *The Fourteenth Report (On Parliament and the Legislative Process*, London, § 218.

yasa teklifleri kamuoyuna açık biçimde yapılmaya başlanmış ve çevrim içi araçlar kullanarak vatandaşların bu yasama hazırlıkları üzerine düşüncelerini temsilcilerine iletebilmeleri amaçlanmıştır. 2010 ve 2013 yılları arasında deneme sürümü kullanılan bu uygulama, vatandaşlardan ve sivil toplum örgütlerinden hâlen ilgi görmektedir.

2009 yılında Brezilya Ulusal Kongresi'nin alt kamarası olan Temsilciler Meclisi tarafından vatandaşları yasama sürecine dâhil edebilmeyi amaçlayan bir pilot proje olarak *eDemocracia* portalının kurulması kararlaştırılmıştır. Parlatentonun bir birimi olan Stratejik Yönetim ve Projeler Ofisi tarafından yönetilen platform, farklı disiplinlere mensup üyelerden oluşan danışmanlar ve dijital uzmanlardan oluşan bir ekibin dünyadan çeşitli dijital yasama süreçlerini incelemesi ve uyarlamalar üzerinde çalışması ile oluşturulmuş; işleyişi zaman zaman sekteye uğramış ve hatta siyasi ve idari destek yoksunluğu nedeniyle 2013 yılında kapatılmanın eşiğine gelmiş ise de vatandaştan gördüğü talep ve destek protestoları siyasileri ve yöneticileri yasama süreçlerine yurttaş katılımının vazgeçilmezliği konusunda ikna etmiş olacak ki portal, günümüzde artık kalıcı hâle getirilmiştir. Aynı ekip 2013 yılında web tasarımcılarını, uygulama geliştiricileri ve parlamento çalışanları ile temsilcileri, yasamada şeffaflığı ve halkın bu süreçleri izleme olanaklarını geliştirebilmek için bilgisayarlarda, taşınır cihazlarda kullanılmak üzere uygulamalar geliştirdikleri bir yazılım yarışması düzenlemiştir. Bu yarışmanın başarısından sonra Temsilciler Meclisi, LabHacker'ın dünyanın ilk parlamento içi inovasyon laboratuvarı olan inşasını kararlaştırmıştır. *eDemocracia* portalının iyileştirilmesi, katılım ve şeffaflığın geliştirilmesi amacıyla tamamı açık kaynaklı olmak üzere yeni dijital araçların geliştirilmesi artık bu laboratuvarın sorumluluğundadır.

2012 yılında, vatandaş girişimleri üzerine çıkartılan Vatandaş Girişimi Yasası ile Finlandiya vatandaşlarının mevcut mevzuata değişiklikler veya yeni yasalar için öneriler ileri sürme hakları güvence altına alınmıştır. Bu yasaya göre kâğıt üzerinde veya çevrim içi platformlarda 50.000 imza ile desteklenen vatandaş girişimleri, onları kabul, tadil veya reddebilecek olan Parlamento tarafından incelenecek ve tartışılacaktır. 2016 yılı itibarıyla ise vatandaş girişimleri Adalet Bakanlığı web sitesi üzerinden destek ve imza toplayabilmektedir.

Elektronik oylamalar, katılımı fiziksel olanaklar anlamında kolaylaştırıp sonuçların kesinleşme sürecini kısaltabilmektedir. Bu oylamalar iki türlü yapılagelmektedir⁵⁰. Bunlardan ilkinde oy kullandırma işi, düzenlenmesi, yürütülmesi ve denetlenmesi bakımından hükümet temsilcilerine veya bağımsız bir otoriteye bağlıdır ve oylar, oy kullanma istasyonlarındaki birtakım makineler kullanılarak kaydedilir. İkinci elektronik oy kullanma modelinde ise oylar, oy verenler üzerinde herhangi bir gözetim veya yardım faaliyeti bulunmaksızın kişilerin sahip oldukları elektronik imkânların kullanılması ile yürütülmektedir⁵¹.

Türkiye’de elektronik oylamayı mümkün kılan tek sistem Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda uygulanmakta olup burada dahi yalnızca açık oylama durumunda bu vasıtaya başvurulabilmektedir⁵². Gizli oy ile karar verilmesi gereken durumlarda milletvekilleri yine kabinlerde mühür kullanmak suretiyle oy zarfları oluşturmakta ve bu zarfları bırakabilmek için sandık başına gitmektedirler.

Uzaktan elektronik oylamaların hacker saldırılarının gerçekleşmesi olasılığı veya oyların gizliliğinin sağlanmasının güçlüğü gibi seçim güvenliğine dair ya da seçim sonuçlarının değerlendirilmesi ve denetlenmesi yönünden birtakım teknik riskleri olabileceği gibi yalnızca oylama hakkına sahip kimselerin oy kullanabilmesi, her oyun eksiksiz ve yalnızca bir kez sayılması, kullanılan oyun her safhada özel kişilerden olduğu gibi devletin tüzel kişiliğinden de mutlak surette gizli tutulabilmesi, oy kullanacak kimsenin önüne bu hakkını kullanmasını güçleştirecek veya onu olanaksız kılacak engellerin konulmaması gibi teknik olmayan gereklilikleri de bulunur.

Oy kullanmayı seçmenler için kolaylaştıran bu teknolojiler uygulamaya konulmadan önce tamamlanması gereken birçok hazırlık çalışması mevcuttur. Bunlar mevzuat hazırlığının tamamlanması, uygulayıcı personelin ve seçmenin eğitimi, denetleme mekanizmalarının kurulması gibi işlerdir.

⁵⁰ Güngör, S. (2012) “Bilgi Toplumu ve E-Dönüşüm Sürecinin Demokrasi Üzerine Dönüştürücü Etkisinin Analizi”, (Yayınlanmamış İdari Uzmanlık Tezi, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu). s. 79.

⁵¹ Watson, A., Cordonnier, V. (2002). “Voting in the New Millenium: eVoting Holds the Promise to Expand Citizen Choice”, *Electronic Government: First International Conference, Aix-en-Provence*, s. 236.

⁵² Güngör, S. (2012). s. 78.

E. ASLİ KURUCULUK FONKSİYONU BAKIMINDAN

Bir toplumda yeni bir anayasa yapan iktidar *asli kurucu iktidar*, yürürlükte olan bir anayasayı asli kurucu iktidar tarafından çizilen sınırlar çerçevesinde değiştiren iktidar ise *türev kurucu* iktidar olarak adlandırılır.

Bir toplum, hâlihazırda yürürlükte olan anayasa artık gereksinimlere yanıt veremez duruma geldiğinde de yeni bir anayasa hazırlığına girebilir. Bu şekilde yapılacak yeni anayasayı halkın bu iş için seçmiş olduğu bir meclis hazırlayabilir ve kabul edebilir, halkın seçtiği meclis anayasa tasarısını hazırlayabilir ve hazırladığı taslağı halkın onayına sunabilir. Bir diğer yöntem olan *katılımcı anayasa yapımı* ise halkın kendisine sunulmuş bir metni oylaması veya kurucu meclisin seçimle işbaşına gelmesi gibi bilindik yöntemlerin yanı sıra halkın, yürürlüğe girmesi görüşülen anayasanın hazırlanışının farklı aşamalarında da sürece dâhil olması anlamına da gelir. Böyle işlemeyen bir süreçte anayasa yapımına yurttaşların katılımı yanıltıcı, sembolik veya yalnızca danışma amaçlı olmakla kalabilmekte ve şekil ile sınırlı kalan katılım süreçlerinde yurttaşlar işin esasına dâhil olamamaktadırlar.

Anayasa yapımı sürecini başlatanın kim veya kimler olduğu, süreç boyunca paydaşlar arasındaki iletişim biçimleri, o anayasa ile yönetilecek olanların hazırlıklara ne ölçüde dâhil oldukları ve hazırlanan anayasanın yürürlüğe girmesinde son sözü kimin söyleyeceği gibi unsurlar anayasa yapımına yurttaşların katılımının boyutunu belirler. Nüfusun bir kısmının, sivil toplum örgütlerinin ya da farklı ulusal aktörlerin başlattığı; iletişimin çift yönlü bir bilgi ve görüş akışına izin verdiği; nüfusun tüm kesimlerinin ve tüm siyasi partilerin katılımına fırsat tanıyan ve son sözün referandumlar yoluyla yurttaşlara tanındığı süreçlerde yurttaşların anayasa yapımı sürecine esasa yönelik olarak katılım gösterdiğini söylemek mümkün olabilir⁵³.

Katılımcı anayasa yapımının 1980'lerde Nikaragua'dan 1990'larda Güney Afrika'ya⁵⁴ kadar farklı düzeylerde ve farklı ülkelerde pek çok örneği bulunmaktadır. Ayrıca 2010 ve 2011 yıllarında Gana'da, 2010'da Kenya'da ve 2012'de Libya'da anayasa yapımı sürecinde bilişim araçları

⁵³ Saati, A. (2015). *Public Participation in Constitution Building: An effective Strategy for Enhancing Democracy?*, Stockholm: Elanders Sverige AB, s. 11.

⁵⁴ Güney Afrika'daki süreç hakkında Bkz. Sak, G., Özçer, Ö. "Güney Afrika Anayasası: "Bir Ülkenin Ruhunu", *Anayasa Çalışma Metinleri 1*, Anayasa Platformu, <https://bit.ly/2LkkRvz>, E.t: 14 Ağustos 2019.

kullanılarak yurttaşlara danışılmıştır⁵⁵. İzlanda da katılımcı bir anayasa yapımı sürecini başından sonuna kadar her aşamasında yurttaşlar ile birlikte yürütebilmiş olması ve bu amaçla bilişim teknolojilerini etkin biçimde kullanan yakın tarihli bir örnek oluşturması nedeni ile literatürde bu başlık altında en sık değinilen örneklerin başında gelmektedir.

Türkiye’de de aynı dönemde bir sivil anayasa yapımı çalışması içine girilmiştir. Yeni Anayasa Platformu, tüm ülkede toplantılar düzenleyerek yurttaşlardan yeni anayasaya dair beklenti ve taleplerini toplamış; bu toplantıların kayıtları deşifre edilerek ayrıca toplanan istatistik verilerle birlikte anayasa çalışma grubuna iletilmiştir. Anayasa çalışma grubu, toplumun farklı kesimlerinden farklı iş, meslek ve bilim dallarına mensup yaklaşık iki yüz kişinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur.

Yeni Anayasa Platformu ve anayasa çalışma grubu sivil alanda katılımcı çalışmalar sürdürürken milletvekili bulunan dört siyasi partinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşturulan Anayasa Uzlaşma Komisyonu ise parlamento çatısı altında çalışmıştır. Bu Komisyon; 2011 yılının Ekim ayında göreve başlamış ve anayasa çalışma grubunun raporlamalarının yanı sıra üniversiteler, meslek kuruluşları, sendikalar, üye veya seçmen sayılarına bakılmaksızın siyasi partiler gibi gruplardan da görüşler almıştır. Sayılan bu gruplardan bazılarının temsilcileri bu Komisyon için sunumlar düzenlemiştir.

Anayasa Uzlaşma Komisyonuna yapılan sunumlar ve ulaştırılan talepler kamuoyuyla yaygın olarak paylaşılmamış, dolayısıyla müzakerenin yayılması ve ilerlemesi için gerekli ortam tam anlamı ile sağlanamamıştır. Hatta kısıtlı da olsa web sitelerinden erişilmesi mümkün olan birtakım görüşler de kısa zaman içinde erişime kapatılmış ve buna gerekçe olarak “görüşleri sunan kurumların mahremiyeti, görüş sahiplerini tepkilerden koruma niyeti ile çatışma ve kamplaşmaya sebebiyet verilmemesi hassasiyeti” gösterilmiştir⁵⁶.

Bir toplum sözleşmesi ortaya çıkarma hedefi ile başlatılan yeni anayasa çalışmaları kamusal müzakerenin yeterince yaygın ve açık

⁵⁵ Gluck, J., Ballou, B. (2014). “New Technologies in Constitution Making”, *United States Institute of Peace Special Report*, s. 2, 3.

⁵⁶ Kentel, F., Köker, L., Genç, Ö. (2012). *Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu, Ekim 2011 - Ocak 2012*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), s. 11, <https://bit.ly/2ZqW0Ah>, (Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2019).

olarak yürütülemediği bir sürecin ardından komisyonda da partili üyelerin yalnızca toplumdan gelen talepleri görüşmek yerine parti görüşlerine öncelik vermelerinden ötürü tıkanmış ve ürün verememiştir. Umulan neticeye ulaştırmayan bu girişimler, teknolojik olanakların demokratik katılımın gerçekleştirilebilmesi için fevkalâde birer araç olabileceklerini ancak buna karşın hukuk devleti, temel hak ve özgürlük güvenceleri ve erkler ayrılığı gibi temel güvencelerin yeterince yerleşik olmadığı toplumlarda her türlü engeli tek başına aşabilecek performansı sağlayamayacaklarını göstermektedir.

Devlet üretmiş bir toplumda geçerli en üst hukuki statü olan ve o toplumun kaderi hakkında verilen kararların da dayanağını ve olanağını oluşturan anayasanın yapımı ve anayasa yazımı, birbirinden farklı iki konudur. Anayasanın nasıl olacağı kararı, anayasa yapımını ilgilendirir ve ülkede yaşayan insanların tamamına aittir⁵⁷. Siyasal iktidarı sınırlayan ve yurttaşlar ile ilişkisini düzenleyen bir çerçeve belge olan anayasa, mümkün olan en yüksek meşruluk düzeyine sahip olmalıdır ve dolayısıyla yapımında demokratik süreçlerin geliştirilmesi elzemdir⁵⁸. Anayasa yazımı ise ülkede yaşayan insanlar yapılacak olan anayasa üzerine konuştuktan, tartıştıktan ve taleplerin oylanmasına katıldıktan sonra artık demokratik temsilcilerin üzerine düşen iştir⁵⁹. Uzmanlıkları sayesinde hukukçular, halktan gelen beklenti ve talepleri hukuki olarak formüle edebilir fakat eğer anayasa bir toplumsal mutabakat metni olarak kabul edilecek ise neyin norm olup neyin olmayacağına karar verecek olan toplumun kendisi olmalıdır⁶⁰.

Yapımı için çalışılan bir anayasanın kendisinden önce süregelen sistemin yerleşik kabul ve dengelerine bağlı kalmaya zorlandığı sürece yeni olma sıfatını, yurttaşlardan gelen talep ve beklentiler doğrultusunda şekillendirilmediği sürece ise toplum sözleşmesi olma niteliğini kazanması güç olacaktır. Yasa yapımı ve diğer işlevlerini yerine getirmesi için parlamentoya üye seçerken seçilenler, seçmen ile bir temsil ilişkisi içinde olabilir fakat konu anayasa yapımı olduğunda bu ilişkinin temsilden ziyade bir vekâlet ilişkisi olduğunu düşünmek mümkündür.

⁵⁷ Can, O. (2012). 19-33.

⁵⁸ Knight, J. (2001). "Institutionalizing Constitutional Interpretation", *Constitutional Culture and Democratic Rule* (Ed. John Ferejohn, Jack N. Rakove, Jonathan Riley), Cambridge: Cambridge University Press, s. 361.

⁵⁹ Can, O. (2012). 19-33.

⁶⁰ Can, O. (2010). *Anayasanın Özü/Felsefesi/Anayasanın Yapılış Yöntemi, Küyerel Panelleri 1* (Ed. Hüseyin Çakır), İstanbul: Küresel ve Yerel Düşünce Derneği, 2010.

Kişiler veya kurullar anayasa yapımı için yurttaşlar tarafından yetkilendirildiğinde, çalışmalarında kendi ideolojilerinden veya ait oldukları siyasi görüşün öncelikleri yerine bu vekâlet ilişkisi içinde asıl olan toplumun beklenti ve taleplerini gözetmelidir.

II. YÜRÜTME ERKİNDE HÜKÛMET FONKSİYONUNUN DÖNÜŞÜMÜ

Yasama fonksiyonu bilişim teknolojilerinden çok seslilik, katılımcılık, doğrudan demokrasiye yaklaşan uygulamalar aracılığı ile faydalanarak güçlenmekte iken; yürütmenin de toplumsal hayatta ihtiyaç ve taleplerin çeşitliliği, hizmetlerin görülmesinde kendisinden beklenen sürat, toplumsal yaşamın cereyan ettiği mekân ve aktörlerdeki artış ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni ilişki ağlarının belirmesi, ulusal güvenliğe yönelebilecek tehditlerin daha komplike ve savuşturulması zor bir hâl alması gibi nedenlerden ötürü daha çok uzmanlaşmış, daha yetkin ve erkler dengesinin tanıdığı olanaklar dâhilinde daha güçlü olması gerekir.

Hükûmetler, 18. yüzyılın sonlarından bu yana parlamentoların bir adım gerisinde tutulmak istenmiş ve işlevleri parlamentonun ürettiği yasaları uygulamaktan ibaret kabul edilmek istenmiştir. *Yürütme* (executive) ismi ile anılmasının sebebi de kendisine dair bu *yürütücülük işi ile yetinme* beklentisinin bir neticesi olmuştur. Ne var ki yürütme, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sürekli ivme kazanarak büyümüş ve yeni işlevler üstlenmiştir. Bu erk artık başta teknoloji, enerji, sürdürülebilir kalkınma, çevre ve benzeri yeni problemler karşısında öngörülerde bulunma, yeni kararlar alma ve bu kararlar doğrultusunda atılımlar gerçekleştirerek ülke içinde etkinliğini ve uluslararası alandaki iddiasını geliştirmek durumundadır⁶¹.

Demokratik egemenliğin sağlanabilmesi için teknolojik olanaklardan daha gerekli olan şey, devlet organlarının eylem ve işlemlerinin meşruluğunun bazı soyut kavramlardan değil temel haklara gösterilen saygıdan ve adalet beklentilerine verilen yanıtta kaynaklı olmasıdır⁶². Bu da ancak demokrasi ile mümkün olabilir zira ancak demokratik yönetim halkın kendi yaşayışına dair alınacak kararlara onay vermesi ve sorumluluk zinciri içinde sorumluluğun yine halka dayandırılması

⁶¹ Teziç, E. (2017). *Anayasa Hukuku*, 21. Basım, İstanbul: Beta Yayınevi, s. 439-441.

⁶² Can, O. (2012). 196.

olanağını tanıır⁶³.

A. ELEKTRONİK DEVLET (e-DEVLET)

E-devlet, toplum ile devlet arasında bir arayüz teşkil eder. Yurttaşlara web siteleri üzerinden bilgi ve hizmet sağlamayı amaçlar ancak işlevi bundan ibaret değildir.

3/9/2016 tarihli ve 29820 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan E-Devlet Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Usûl ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’in 4. maddesinin 1(c) bendinde *e-Devlet hizmeti “hizmet süreçlerinin vatandaş odaklı olarak yeniden yapılandırılmasını da içerecek şekilde, kurumlar arası veri paylaşımı esasına dayalı olarak yürütülmesi için kurumlar tarafından, hızlı, güvenli, etkili, verimli, şeffaf ve hesap verebilir, temel hak ve özgürlüklere riayet edilerek ve mahremiyet gözetilecek şekilde elektronik ortama aktarılan her br kamu hizmeti”* olarak tanımlanmaktadır.

E-devlet uygulamalarından; hükûmetlerin şeffaflığı ve hesap verirliliği, buna bağlı olarak yurttaşlarda hükûmete dair güven ve bağlılığın artması, demokrasinin daha etkin kılınması ve buna dair bilincin yurttaşlarda yükselmesi, sınırlı kamu kaynaklarının daha verimli kullanımının sağlanması gibi olumlu neticeler alınabilmektedir⁶⁴.

E-devlet’in gelişimini de tıpkı ağın (*web*) gelişiminde⁶⁵ görüldüğü gibi üç nesilde ele almak mümkündür⁶⁶. Dijital Devlet 1.0, *basit e-Devlet*

⁶³ Can, O. (2010). *Darbe Yargısının Sonu*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 54.

⁶⁴ CT Applications and Cybersecurity Division Policies and Strategies Department. (2008). *Electronic Government for Developing Countries*, International Telecommunication Union, s. 9-15.

⁶⁵ İçeriklerin hiper metin işaretleme dili ile oluşturulduğu, uygulamalar yerine henüz birer defter sayfasını andıran tablolar ile kullanılan, istemciler ve sunucular arasında var olan ve kullanıcıların içerikleri yalnızca okumakla yetindikleri bu durağan, çevirmeli ağın yani Web 1.0’ın yerini 2004 yılından itibaren Web 2.0 almıştır. Kullanıcılara doğru tek yönlü bilgi akışının onlardan da yanıt bulmaya başladığı yeni nesil ağ olan Web 2.0’da artık kullanıcılar edilgen konumlarını terk etmişlerdir. Yalnızca içerik okumakla yetinmek zorunda olmayan kullanıcılar, bu nesilde ağın tüketicileri olmaktan çıkıp onun en önemli geliştiricileri de olabilmişlerdir. Hiper metin veya genişletilebilir işaret dillerini bilmelerine gerek kalmaksızın ağda içerik üretebilmeye başlayan kullanıcılar artık şirketlerden ibaret değildir; geniş kitleler, hızla yükselen bir hızla bu ağda profilleri aracılığıyla var olabilmeye başlamış, ağı hem genişletmiş hem geliştirmişlerdir. Web 3.0 olarak da anılmakta olan daha yeni nesil ağ ise üzerinde öncesinde insanlar tarafından yapılmakta olan çok sayıda işlemi artık makinelere bırakarak insanlara daha kişiselleştirilmiş ve dolayısıyla daha verimli bir kullanım deneyimi sunmayı amaçlamaktadır. Verilerin bilgi akışlarından kişisel veya dizüstü kişisel bilgisayarlar ve mobil telefonlar gibi makineler tarafından toplanabildiği, işlenebildiği, yeniden üretilebildiği ve kullanılabilirdiği yani ağın artık insanların yanı sıra makineler tarafından da okunabildiği bu ağın kontrolü yazılımlardadır.

⁶⁶ Chenok, D., Cooney, H., Kamensky, J., Keegan, M. ve Piechowski, D. (2017). *Seven Drivers*

safhasıdır. Bu safhada idarenin kâğıt üzerindeki bilgi ve belgeleri siber ortama taşınmıştır ancak gerçek ve tüzel kişilere verilen hizmette reform mahiyetinde bir değişiklik söz konusu değildir. Bu basit yenilik, siciller ve benzeri devlet kayıtlarının dijital ortama aktarılmasından ibaret sayılabilir. Dijital Devlet 2.0 ise daha ileri *e-Devlet* safhasıdır. Burada idare artık yalnızca kayıt tutma işinde değil yurttaşlar ile arasındaki eylem ve işlem bağlarında da dijital araçlara başvurmaktadır. Gerçek ve tüzel kişiler bu safhada artık taleplerini idareye dijital ortamda iletmekte, yalnızca bilgiyi değil hizmeti de bu yolla alabilmekte ve hatta vergi, harç vb. ödemelerini de dijital ortamda gerçekleştirebilmektedir. İdare, yurttaşlar ile arasındaki bu siber ortamı oluşturabilmek için dijital uygulamalar da oluşturmakta; bu hizmetleri yurttaşla ulaştırabilmek için gerekli insan kaynakları yetiştirmekte ve istihdam etmekte ve bu yeniliklerin finansmanını sağlamaktadır. Nihayet Dijital Devlet 3.0'da, devlete ait bilgi ve belgelerin siber ortama taşınması işi önceki safhalarda tamamlandığından; bir yandan daha önce verilmekte olan kamu hizmetleri siber ortamda da verilirken diğer yandan yeni politik programların ortaya konulmasında ve üretilmesinde mobil uygulamalar ve bulut teknolojisine dayalı açık ağlar kullanılarak kamu hizmetinden faydalananlar ve iş alanlarındaki aktörlerin de katılımı sağlanmaktadır. Türkiye'de e-devlet henüz 3.0 aşamasına geçememiş yani tıpkı e-Parlamento konusunda olduğu gibi yurttaş katılımı anlamında e-yönetişime hizmet eden bir karaktere kavuşmamıştır. Anılan Yönetmelik'in "İlkeler" başlıklı 5. maddesi, Türkiye'de e-devlet hizmetlerinin hedefleri arasında kamusal kararların alınmasında yurttaş katılımını teşvik etmek anlamına gelebilecek herhangi bir ifadeye yer vermemektedir. Buna karşılık 2016 yılında yayımlanan ulusal strateji ve eylem planında e-devlet hizmetlerinin katılımcı yaklaşımlarla şekillendirilmesi, e-devlet ile toplumun yaşam kalitesini artırmak için belirlenen hedefler arasında yer almıştır⁶⁷. Ne var ki 2019 yılının ikinci yarısında e-devlet hizmetlerinin herhangi bir kamusal kararın yönetilenlerin katılımı ile alınabilmesine dair bir dijital olanak yarattığına tanık olunamamıştır.

E-devletin Türkiye'de verdiği hizmetin ana fikri; daha önce devlet

Transforming Government, IBM Center for Business of Government, s. 38.

⁶⁷ Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, *2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı*, Kalkınma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s. 12, s. 55-56.

daiirelerinden alınan bilgi ve belge edinme hizmetinin geniş çaplı bir otomasyon çalışması neticesinde artık kamu kaynaklarını ve iş gücünü daha az meşgul ederek, daha kısa sürede ve mekândan bağımsız olarak elde edilebilmesidir. Sistem otomasyon konusunda başarılı addedilebilirse de inovatif bir değişimden; şeffaflık, hesap verirlilik ya da yurttaş katılımı yönünden doğurduğu bir yenilikten söz etmek mümkün görünmemektedir.

B. KİTLE KAYNAKLI ÇALIŞMA (CROWDSOURCING)

Bir sorunun nasıl çözülebileceği veya bir işin nasıl yapılması gerektiği sorununu çevrim içi yöntemler kullanılarak tartışabilmek için o işle görevli organizasyonun dışında kalan insanları da kapsayacak bir açık çağrıda bulunulması kitle kaynaklı çalışma (*crowdsourcing*) olarak adlandırılır⁶⁸. Bu çağrılar ile kitlelerden sahip oldukları bilgi, beceri ve yetenekler ile kamu hizmetlerine yönelik çalışmaları düşünsel veya fiziksel katkıları ile zenginleştirmeleri beklenmektedir.

Crowdsourcing yolu ile katılımın öne çıkan getirisi ilk bakışta siyasal kararlara daha büyük meşruluk kazandırması gibi görünse de en az bu kadar önemli bir katkısı; eksik veya yetersiz kaldıkları sorunlar karşısında halkın bilgisine, teknik yeterliliğine ve sağduyusuna başvurabilme olanağını yöneticilere tanıyordur.

Kamu hizmetlerini yürüten kişi veya kurumlar, kitle kaynaklı çalışma (*crowdsourcing*) yöntemlerini kalıcı hâle getirebilir ve katılım araçları aracılığı ile halktan bu anlamda bir desteğe her zaman başvurabilirler. Halkın ise bu başvuruya yanıtı (veya kendisine başvurulmaksızın beklenti ve taleplerini yöneticilere iletmesi), iş birlikçi demokrasi (*collaborative democracy*) anlayışı içinde mümkün olabilmektedir. Yani iyi bir demokratik sistemin yurttaş katılımını desteklemek ve müzakereyi geniş olanaklar içinde mümkün kılmak kadar müzakere neticesindeki katılımın iş birlikçi bir yol izlenerek ortaya konulabilmesine de izin vermesi gerekir⁶⁹.

İş birlikçi demokrasi modeli tekliflerin, değerlendirmelerin, oylamaların ve izlemelerin tüm yurttaşlara açık olduğu bir modeldir. İş birlikçi demokrasi, oylamaların akışkan (esnek) demokrasi yöntemleri

⁶⁸ Brabham, D.C. (2013). *Crowdsourcing*, Massachusetts: The MIT Press, s. 2.

⁶⁹ Noveck, B. (2016). "Smart Citizens, Smarter State": Talks at Google", London.

ile yapılabildiği bir karar alma mekanizması da öngörür. Akışkan demokrasi, doğrudan demokrasinin doğrudanlık avantajı ile temsilin pratik yararlarını seçimlik olarak bir araya getirmiş ve yurttaşa esnek hareket olanağı tanıyan yeni bir model ortaya çıkarmıştır⁷⁰. Bu modelde yurttaş dilerse halkoyuna açık olan tüm politik kararların alınmasında doğrudan oy kullanabilir; dilerse bir *vekil temsilciyi* (*proxy representative*) bir konuda, bir temsilciyi birçok konuda, birden fazla temsilciyi birçok konuda ya da belirli kişilere belirli başlıklardaki belirli konularda kendi adına oy kullanması için vekil tayin edebilir; dilerse vekil tayin ettiği temsilcisine bu yetkiyi herhangi bir başkasına delege edebilme olanağı tanıyabilir veya temsil yetkisini verdiği kimseden dilediği zaman geri alabilir⁷¹. Günümüz teknolojileri bu esnekliği mümkün kılacak yeterliliktedir.

Surowiecki, uzmanlık gerektirdiğinin düşünülebileceği birçok konuda rastgele kalabalıkların verdikleri yanıtların ortalaması alındığında doğru yanıtı uzmanlardan çok daha fazla yaklaşıldığını örneklerle açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre kitleler, doğru koşullar altında bilgece davranabilmektedir⁷². Burada *doğru* olarak ifade edilen koşulların toplumun manipüle edilememesi, çoğulcu ve toplumsal bir siyasal işleyişin varlığı, basın özgürlüğü, sivil toplum, devletin ilkesel tarafsızlığı, seçilenlerin katı bir parti hiyerarşisinin yokluğunda tabanda belirlenmesi vb. olduğu düşünülebilir. Bir bilgi alma ve müzakere ortamı olarak ağı bu bakımdan katkısının bulunması mümkündür. Yazara göre herhangi bir insan topluluğuna bir konuda danışıldığında isabetli yanıtların alınabilmesi; topluluktaki görüşlerin çeşitliliğine, bireylerin görüşlerini oluşturmada ve açıklamada diğerlerinden bağımsız olabilmesine, merkezîyetçiliğin yokluğuna ve görüşleri topluluğun görüşü hâline getirebilecek, toplayıcı bir mekanizmanın varlığına bağlıdır. Topluluk ne kadar çok bireyden oluşuyorsa ortaya çıkacak kararların isabet oranı da o kadar yüksek olacaktır. Bu koşulların tam tersinin gerçekleşmesi yani toplulukta bulunan bireylerin görüşlerinin birbirinin aynı olması,

⁷⁰ Blum. C. (2015). "Liquid Democracy: Potentials, Problems and Perspectives", *The Journal of Political Philosophy*, C. 24, S. 2, s. 162-182.

⁷¹ Petrik, K. (2009). "Participation and e-Democracy: How to Utilize Web 2.0 for Policy Decision-Making", *Proceedings of the 10th Annual International Conference on Digital Government Research: Social Networks: Making Connections between Citizens, Data and Government* içinde (Ed. Soon Ae Chun, Rodrigo Sandoval, Priscilla Regan), Mexico: Digital Government Society of North America, s. 24.

⁷² Surowiecki, J. (2004). *Wisdom of Crowds*, New York: Anchor Books, s. 10.

bireylerin birbirinden sağlıklı biçimde etkilenmesi, merkezîyetçilik ve fikirlerin bir araya gelememesi durumunda ise kolektif zekâ doğru ürünler ortaya koyamaz duruma gelecektir. Kitlenin karar alabilme yeterliğini sorgulamak yerine bireylerin her birinin yurttaş olarak kendi yaşayış ve tecrübesinden edindiği bilgiye saygı duymak, birtakım bireylerin elinden yönetime katılma hakkını almak veya birtakım diğer bireylere daha çok söz hakkı vermek yerine mevcut söz hakkının en özgürlükçü ve demokratik koşullarda kullanılabilmesini sağlamak yerinde görünmektedir.

Yönetimde halka danışılması fikri hayli eskidir⁷³ ve bu yolda teknolojinin kullanılmasının da çok yeni bir uygulama olduğu iddia edilemez. Örneğin 1999 yılında Birleşik Krallık Hükûmetinin politika oluşturmada vatandaşlardan daha çok katılım ve fikir beklentisi içinde olduğunu açıklamasından on yıl sonra, Avam Kamarası bünyesinde çalışan Bilim ve Teknoloji Komitesi, Evidence Check programını uygulamaya geçirmiştir. Oldukça basit bir web sitesi üzerinden yürütülen bu uygulama; politika üretilecek çeşitli alanlarda kendilerine dayanak oluşturabilecek uzmanlık verilerini bir araya getirebilmeyi, siyasi figürler haricinde de gerçek ve tüzel kişilerden bilgi ve veri toplamayı, bu elde edilenler ile yeni politikaları için yön çizebilmeyi amaçlamaktadır.

C. DİJİTAL (AKILLI) HÜKÛMETLER

Dijital hükûmet; dijital teknolojilerin hükûmetin yenilikçi stratejilerinin bir parçası hâline getirildiği, hükûmetin kendisini oluşturan birimlerin yanı sıra sivil toplum örgütleri, iş çevreleri, çeşitli organizasyonlar, yurttaş grupları ve tek tek bireyler ile veri paylaşımında olduğu, tüm sistemin hükûmet ile etkileşim içinde olduğu bir ekosisteme dayanır⁷⁴. Kamu hizmetlerinin ne şekilde görüldüğünün gözetimi, herhangi bir konuda halktan geri dönüşlerin rahatça elde edilebilmesi ya da hizmetlerin yurttaşlara ulaştırılabilmesi amacıyla büyük veriden faydalanılabilir⁷⁵.

73 Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde 1946 yılında yürürlüğe giren The Administrative Procedure Act, tüm yurttaşların taslaklar üzerine yorumda bulunabilme hakkını öngörmektedir fakat burada da katılım, kolektif olarak bir metnin oluşturulması değil hazır bir metin üzerine yurttaşların fikirlerini beyan edebilmesi düzeyindedir.

74 OECD Public Governance and Territorial Development Directorate. (2014). *Recommendation of the Council on Digital Government Strategies*: OECD Council, s. 6.

75 Maciejewski, M. (2017). "To Do More, Better, Faster and More Cheaply: Using Big Data in Public Administration", *International Review of Administration Sciences*, C. 83, S. 1, s. 120-135.

Hükûmetler artık faaliyetlerini yürütürken ihtiyaçları zamanında ve doğru biçimde tespit ederek sorunların üstesinden optimum emek, zaman ve masraf ile gelebilmenin; harcamalarından en yüksek verimi alabilmenin; geleceğe yönelik öngörülerde bulunabilmenin ve bu öngörülere dayanarak atımlar gerçekleştirebilmenin çözümünü büyük veri, yapay zekâ, bulut gibi teknolojilerde aramaktadır. Bu yöntemleri kullanan hükûmetler “akıllı hükûmet” olarak da anılmaktadır. Akıllı hükûmetler; yalnızca geleneksel yöntemleri kullanmayı sürdüren hükûmetlere kıyasla daha az kaynak kullanarak daha iyi hizmet verebilmekte, hizmet ettikleri toplumu çok daha iyi tanıyarak beklenti ve ihtiyaçlarını daha doğru tespit edebilmekte, kamu hizmetinin görülmesinde daha az insan gücünden daha yüksek verimi alabilmekte ve birimleri arasındaki iş bölümünü de iş birliğini de daha iyi yönetebilmektedir. Bu ise yurttaşlar üzerindeki vergi yükünü azaltarak onlara sağlanacak hizmetin kalitesini artırmaktadır. Şeffaflığı ilke olarak benimseyen bir akıllı hükûmet, yurttaşın üzerindeki vergi yükünü tutar olarak azaltmanın yanı sıra bu vergilerin nasıl değerlendirildiğini net biçimde ortaya koyarak hem bütçenin yurttaşlar tarafından benimsenmesini kolaylaştırabilir hem de vergi süreçlerini mükellefler için çok daha rahat takip edilebilir kılabılır.

Veri elde etmekte bu olanaklardan faydalanan hükûmetler, karar alırken de bu amaçla üretilen algoritmalara başvurabilmektedir. Algoritmaların sağladığı sonuçlara dayanarak alınan kararlar hükûmetin fonksiyonlarını yerine getirme biçimini politik çalkantılara daha az duyarlı ve uzun vadede çok daha tutarlı hâle getirme potansiyelini taşır. Hizmetlerinin organizasyon, uygulama ve değerlendirme safhalarında bilimsel yöntemlerden faydalanarak alınan rasyonel kararları uygulayan bir hükûmetin hesap verirliliği de yurttaşlar nezdinde daha ikna edici olabilecektir. Nitekim eylem ve işlemlerin gerekçelerinin ve neticelerinin yapay zekâ tarafından net biçimde ortaya konması ile yürütmede keyfîlik, yolsuzluk, israf, kayırmacılık gibi yozlaşma emarelerinin daha net teşhis edileceği ve daha etkin yaptırımlarla karşılaşacağı da akıllı hükûmet araçlarının kullanımından umulabilecek önemli bir getiridir.

Akıllı teknolojilerden faydalanmak ayrıca siyasal iktidarın merkezde aşırı yoğunlaşmasının önüne geçmekte yardımcı olmaktadır. Bu teknolojilerle örülen ağ sayesinde taşrada anayasalarda öngörülen esasların olanak tanıdığı ölçüde siyasi, idari, malî veya ekonomik

anlamda yerleşme olanağı yaratılabilir. Karar yetkisi yerele geçirilemeyen alanlarda dahi merkezde karar verilirken yerelin verilerine odaklanılabilir ve hizmetin ülkenin farklı bölgelerine ayrımcılık gözetilerek götürülmesinin önüne geçilebilir.

Hükûmetler, çeşitli birimlerinde dijital gelişimi ayrı ayrı destekleyip yeni teknolojileri işleyişlerine entegre etmek üzere çalıştıkları gibi bu çalışmalara yön gösterici olması amacıyla ayrı birimler de tesis etmektedirler. Bu amaçla örneğin Fransa'da Dijital Sektör Bakanlığı, Katalonya'da Dijital Politika ve Kamu Yönetimi Bakanlığı, Almanya'da Ulaşım ve Dijital Altyapı Bakanlığı, Rusya'da Dijital Gelişim İletişim ve Kitleli Medya Bakanlığı, Taylan'da Dijital Ekonomi ve Toplum Bakanlığı, Hindistan'da Dijital Altyapı ve Bilişim Teknolojileri Bakanlığı ve birçok farklı ülkede farklı birimler faaliyet göstermektedir.

Doğru biçimde idrak edilen yapay zekânın⁷⁶ yerel yönetimler ve diğer kamu idareleri tarafından kullanımı teknolojinin toplumu ilgilendiren kararların daha akılcı, verimli ve hakkaniyetli biçimde alınmasına olanak tanır. Kamu hizmetlerinin görülmesinde öğrenme, veri analizi yapabilme ve karar alabilme kapasitesine sahip makinelerin önü bu yöndeki hukuki düzenlemeler ile açılabilir. Çok basit bir ilke ortaya koymakla birlikte bu anlamda bir yasa hükmünün 1998 yılında İngiltere'de yürürlüğe girmiş olması -bu ülkenin dijital gelişmelerin devlet yapılanması üzerinde ortaya çıkartacağı etkileri ne kadar yakından izlediği düşünülüyöğünde- şaşırtıcı değildir. İngiltere'de 1998 tarihli Sosyal Güvenlik Yasası, "bilgisayar kullanımı" başlığı taşıyan hükmü, bilgisayarları yalnızca birer ofis aygıtı olmaktan çıkararak onların birer karar verici konumunda da değerlendirilebileceğini öngörmüştür⁷⁷.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, bilişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte global

⁷⁶ "Yapay zekâ" (*artificial intelligence, AI*) kendisine görsel/yazılı/sözlü olarak sunulan veriyi tanıyabilme, diller arası çeviri yapabilme ve hatta kendiliğinden karar alabilme gibi işler için insan zekâsını taklit eden bilgisayar sistemlerine verilen genel addır. Bu sistemlerin insan eylem ve işlemlerini kopyalayabilmek ve geliştirebilmek için çevrelerini insan beyninin sinir ağı aracılığı ile algıladığına benzer biçimde algılamalarını, aldığı sinyalleri yorumlayabilmelerini ve bunlar ile yeni bilgiler ve reaksiyonlar üretebilmelerini destekleyecek kapasitede çekişmeli üretici ağlar, derin öğrenmeyi sağlayan yapay sinir ağları gibi dijital teknolojiler ile desteklenmeleri gerekir.

⁷⁷ Le Sueur, A. (2016). "Robot Government: Automated Decision-making and its Implications for Parliament", *Parliament: Legislation and Accountability* içinde (Ed. Alexander Horne ve Andrew Le Sueur), Oxford: Hart Publishing, s. 6.

ölçekte ortaya çıkan örgütsüz, lidersiz ve doğal sürecin bir ürünü olan anayasal dönüşüm irdelenmeye gayret edilmiştir. Bu değişim gerek yurttaşlar gerekse anayasal fonksiyonları yerine getiren yasama ve yürütme erkleri bakımından incelenmiş, sürecin beraberinde getirdiği yapısal ve fonksiyonel dönüşüm ile merkezinde yurttaşların yer aldığı yeni bir denge ve denetim ekosistemi tespit edilmeye gayret edilmiştir.

Bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin anayasal fonksiyonların gerçekleşme biçimini iki şekilde değiştirdiği görülmüştür. Bunlardan ilki, bu teknolojilerin haberleşmeye ve oy kullanma yöntemlerine kazandırdığı yaygınlık ve yüksek hız ile yurttaş katılımında yeni olanaklar yaratmasıdır. Değişimi ortaya çıkartan ikinci etki ise yeni teknolojilerin bizzat kendilerinin karar mekanizmaları olarak kullanılmaya başlamasıdır.

Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, yürütme erkinin 20. yüzyılın ikinci yarısından bu yana içinde bulunduğu güçlenme eğilimini bu kez farklı bir yönde desteklemektedir. Burada kastedilen güçlenme, hükûmetin yönetme faaliyetinde kısıtlılıklarının azalması, olanaklarının ise yeni teknolojiler sayesinde artmasıdır; parlamento karşısında üstünlük elde ederek siyasal gücü tamamen kendisinde toplama eğilimi değildir. Gereken düzenlemelere hukuk sisteminde yer verildiği sürece bilişim teknolojileri hükûmet için şeffaflık ve hesap verirlilik, yurttaşlar için katılım ve denetleme olgularını teşvik etmesinin önünde engel bulunmamaktadır.

Bahsedilen gelişmelerin doğrudan demokrasileri yeniden ortaya çıkarmak üzere olduğuna dair düşünceler, günümüzde az sayıda köşe yazarı ve bilim kurgu hikâyecisi tarafından ileri sürülmekte ise de akademik yazın bu öngörüye hayli mesafeli durmaktadır. Bu noktada üzerinde düşünülmesi gereken belki en önemli husus, özellikle demokrasi geleneğinin daha az yerleşik olduğu toplumlarda anayasal organların yetkilerini yönetilenlerle paylaşmayı kabullenme hızının teknolojinin gelişme hızına kıyasla çok gerilerde olduğudur. Teknoloji, bu amaca hizmet etmek için sonu belirsiz bir çizgide ilerlemeye müsait olsa da bu olanaklardan yararlanılabilecek ortamların öncelikle iktidarı elinde bulunduranlar tarafından oluşturulması gerekir. Yöneticilerin böyle bir yola kendiliğinden gitmesi güç olduğundan bu ortama temel teşkil edecek anayasal mekanizmaların hukuk sistemlerine

eklemlenebilmesi için gerekli irade yönetilenler tarafından demokratik yollarla ortaya konulmalı ve anayasal sisteme benimsetilmelidir. Katılımcı anayasa yapımı, bu yöndeki iradenin hukuk sisteminin en üstünde yer alan normlara entegre edilebilmesi bakımından bir fırsattır. Artan katılım ve hatta yönetici görevlerini bizzat üstlenme iradesi toplumlarda belirginleştikten sonra geçmiş yüzyılların anayasal kurum ve kavramlarını aynıyla muhafaza etme ısrarı veya uyum sağlamanın ötelenmesi tavrı uzun ömürlü olma şansına sahip görünmemektedir.

Daha kısa vadede ise yurttaşları kamusal karar alma ve uygulama mekanizmalarının merkezine yerleştirecek, katı merkeziyetçi iktidar yapılanmasını yerel yönetimler lehine seyreltecek, halkı erkler arasındaki denge ve denetim mekanizmalarının bir parçası hâline getirecek mekanizmaların anayasal sistemlere entegre edilmesi ihtiyacı elzem görünmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

BALKIR, Gönül (2009). “Müzakereci Demokrasinin Yaygınlaştırılması: Müzakereci Demokrasi Pratiği Olarak STK’lar”, *İstanbul Aydın Üniversitesi 1. Uluslararası Müzakereci Demokrasi Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde, İstanbul: Türkiye Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.

BENHABIB, Seyla (1999). “Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru”, *Demokrasi ve Farklılık - Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* içinde (Ed. Seyla Benhabib), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

BEST, Stephen. ve KELLNER, D. (1997). *The Postmodern Turn*, New York: The Guilford Press.

BOYD, Danah (2011). “Social Network Sites as Networked Publics: Affordances, Dynamics, and Implications.”, *Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites* içinde (Ed. Zizi Papacharissi), New York: Routledge.

BRABHAM, Daren C. (2013). *Crowdsourcing*, Massachusetts: The MIT Press.

CAN, Osman (2010). *Darbe Yargısının Sonu*, İstanbul: Timaş Yayınları.

CAN, Osman (2012). *Yol Ayrımında*, İstanbul: Timaş Yayınları.

ERDOĞAN, Mustafa (2015). *Anayasal Demokrasi*, 12. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi.

FREY, Fredrick W. (1965). *The Turkish Political Elite*, Cambridge: The MIT Press, 1965.

GERBAUDO, Paolo (2019). “The Platform Party: The Transformation of Political Organisation in the Era of Big Data”, *Digital Object, Digital Subjects* içinde (Ed. David Chandler ve Christian Fuchs), London: University of Westminster Press.

GÜNGÖR Süleyman (2012). “Bilgi Toplumu ve E-Dönüşüm Sürecinin Demokrasi Üzerine Dönüştürücü Etkisinin Analizi” (Yayınlanmamış İdari Uzmanlık Tezi), Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu.

HABERMAS, Jürgen (2017). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, 14. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.

HABERMAS, Jürgen (2015). *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, Çev. Aka, İ. İstanbul: Siyaset Kuramı Yayınları.

HEYER, Paul (2006). *Harold Innis*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

HEYWOOD, Andrew (2007). *Politics*, 3rd Edition, London: Palgrave.

KNIGHT, Jack (2001). "Institutionalizing Constitutional Interpretation", *Constitutional Culture and Democratic Rule* (Ed. John Ferejohn, Jack N. Rakove, Jonathan Riley), Cambridge: Cambridge University Press.

LE SUEUR, Andrew (2016). "Robot Government: Automated Decision-making and its Implications for Parliament", *Parliament: Legislation and Accountability* içinde (Ed. Alexander Horne ve Andrew Le Sueur), Oxford: Hart Publishing.

PETRIK, Klaus (2009) "Participation and e-Democracy: How to Utilize Web 2.0 for Policy Decision-Making", *Proceedings of the 10th Annual International Conference on Digital Government Research: Social Networks: Making Connections between Citizens, Data and Government* içinde (Ed. Soon Ae Chun, Rodrigo Sandoval, Priscilla Regan), Mexico: Digital Government Society of North America.

STANLEY, J. Woody, WEARE, Christopher, MUSSO, Juliet. (2004). "Participation, Deliberative Democracy and the Internet: Lessons from a National Forum on Commercial Vehicle Safety", *Democracy Online: The Prospects for Political Renewal Through the Internet* içinde (Ed. Peter. M. Shane), New York: Routledge.

SUROWIECKI, James. (2004). *Wisdom of Crowds*, New York: Anchor Books.

ŞİRİN, Tolga. (2019). *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı*, İstanbul: On İki Levha Yayınları.

TEZİÇ, Eerdoğan. (2017). *Anayasa Hukuku*, 21. Basım, İstanbul: Beta Yayınevi.

VEDEL, Thierry (2005). "Political Communication in the Age of the Internet", *Political Communication in a New Era: A Cross-national Perspective* içinde (Ed. Gadi Wolfsted ve Philippe J. Maarek), New York: Routledge.

YAYLA, Atilla (2015). *Siyaset Bilimi*, Ankara: Adres Yayınları.

YOKUŞ, Sevtap (2019). "Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefet ile Dengelenmesi", *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Anısına Armağan* içinde (Ed. Abuzer Kendigelen ve Saadet Yüksel), İstanbul: On İki Levha Yayınları.

Süreli Yayınlar

ATZORI, Marcella (2017). "Blockchain Technology and Decentralized Governance: Is the State Still Necessary?", *Journal of Governance and Regulation*, C. 6, S 1, s. 45-62.

- BLUM, Christian (2015). "Liquid Democracy: Potentials, Problems and Perspectives", *The Journal of Political Philosophy*, C. 24, S 2, s. 162-182.
- BUCY, Erik P., ve GREGSON, Kimberly S. (2001). "Media Participation: A Legitimizing Mechanism of Mass Democracy", *New Media & Society*, C. 3, S 3, s. 357-380.
- CAN, O. (2013). "Başkanlık Sistemi Üzerine Birkaç Not", *Yeni Türkiye (Başkanlık Sistemi Özel Sayısı)*, C. 9, S 51, s. 175-181.
- DAHL, Robert A. (2005). "What Political Institutions Does Large-Scale Democracy Require", *Political Science Quarterly*, C. 120, S 2, s. 187-197.
- GANLEY, Gladys D. (1991) "Power to the People via Personal Electronic Media", *The Washington Quarterly*, C. 14, S 2, s. 5-22.
- GEIGER, Christian Philipp, VON LUCKE, J. (2012). "Open Government and (Linked) (Open) (Government) (Data)", *Journal of Democracy and Open Government*, C. 4, S 2, s. 265-278.
- GÖKŞEN, Yılmaz, DOĞAN, Onur. (2011). "Yazılım Desteği ile Kantitatif Karar Verme: Siyasal Partilerde Örnek Bir Uygulama", *Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, C. 12, S 2, s. 84-100.
- GRIFFITH, Jeffrey, LESTON-BANDEIRA, Cristina (2012). "How Are Parliaments Using New Media to Engage With Citizens?", *The Journal of Legislative Studies*, C. 18, S 3-4, s. 91-92.
- LIOY, Alberto, ESTEVE DEL VALLE, Marc ve GOTTLIEB, J. (2019). "Platform Politics: Party Organisation in the Political Age", *Information Polity*, s. 1-18.
- LUNT, Peter, LIVINGSTONE, Sonia (2013). "Media Studies' Fascination with the Concept of the Public Sphere: Critical Reflections and Emerging Debates", *Media Culture & Society*, C.. 35, S 1, s. 87-96.
- MACIEJEWSKI, Mariusz (2017). "To Do More, Better, Faster and More Cheaply: Using Big Data in Public Administration", *International Review of Administration Sciences*, C. 83, S 1, s. 120-135.
- MERİÇ, Övünç (2017). "Çevrimiçi Siyasal Literatür Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi", *Selçuk İletişim*, C. 9, S 4, s. 25-39.
- YILMAZ, Didem. (2016). "Müzakere İşlevi Açısından Yasama Organı", *Anayasa Hukuku Dergisi*, C. 5, S 9, s. 55-85.
- ZENGİN, Mehmet Ali (2013). "Bilgi İletişim Teknolojilerinin Demokrasi İçerisinde Kullanımı Ve Dijital Demokrasiye Geçiş", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, S 4, s. 271-304.

Karar, Rapor ve Tebliğler

BRASSEUR, Anne (2014). *Internet and Politics: The Impact of New Information and Communication Technology on Democracy*, Report Doc. 13386, Strasbourg: Council of Europe Committee on Culture, Science, Education and Media.

CAN, Osman (2010). *Anayasanın Özü/Felsefesi/Anayasanın Yapılış Yöntemi, Küyerel Panelleri 1* (Ed. Hüseyin Çakır), İstanbul: Küresel ve Yerel Düşünce Derneği.

CHENOK, Dan, COONEY, Haynes, KAMENSKY, John, KEEGAN, Michael ve PIECHOWSKI, Darcie (2017). *Seven Drivers Transforming Government*, IBM Center for Business of Government.

Council of Europe Governance Committee, CG35(2018)14final, *Transparency and Open Government*, 2018, s. 7, <https://bit.ly/32f09Ef> , E.t: 24 Temmuz 2019.

CT Applications and Cybersecurity Division Policies and Strategies Department. (2008). *Electronic Government for Developing Countries*, International Telecommunication Union.

GALSTER, Andreas (2018). *Transparency and Open Government*, Report CG35(2018)14, 35th Session.

GLUCK, Jason, BALLOU, Brendan (2014). "New Technologies in Constitution Making", *United States Institute of Peace Special Report*.

GÜNGÖR, Süleyman "Bilgi Toplumu ve E-Dönüşüm Sürecinin Demokrasi Üzerine Dönüştürücü Etkisinin Analizi", *Yayınlanmamış İdari Uzmanlık Tezi*, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2012.

House of Lords Constitution Committee (2004). *The Fourteenth Report (On Parliament and the Legislative Process*, London.

International Association for Public Participation (2017). *Core Values of Public Participation*, <https://bit.ly/2GKI1eb> , E.t: 25 Temmuz 2019.

Inter-Parliamentary Union (2018). *World e-Parliament Report 2018*, Geneva.

KENTEL, Ferhat, / KÖKER, Levent, / GENÇ, Özge (2012). *Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu, Ekim 2011 - Ocak 2012*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.

NDI Türkiye, (2008). *Karar Alma Sürecine Yurttaş Katılımı ve Sivil Diyalog*.

NOVECK, B. (2016). "Smart Citizens, Smarter State": *Talks at Google*, London.

- OECD Public Governance and Territorial Development Directorate. (2014). *Recommendation of the Council on Digital Government Strategies*: OECD Council.
- ROSENZWEIGOVA, Ivana, SKORIC, Vanja (2016) *Civil Participation in Decision-Making Processes: An Overview of Standards and Practices in Council of Europe Member States*, Strasbourg: European Center for Not-for-profit Law.
- SAATI, Abrak (2015). *Public Participation in Constitution Building; An effective Strategy for Enhancing Democracy?*, Stockholm: Elanders Sverige AB.
- SAK, Güven, ÖZÇER, Özgün “Güney Afrika Anayasası: “Bir Ülkenin Ruhü”, *Anayasa Çalışma Metinleri 1*, Anayasa Platformu, <https://bit.ly/2LkkRvz> , E.t: 14 Ağustos 2019.
- SEZER, Abdullah (2010). ““Yeni” Anayasa, “Yeni” Meclis, “Yeni” Yöntem”, *Anayasa Kurultayı*, Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, *2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı*, Kalkınma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016.
- WATSON, Anthony, CORDONNIER, Vincent (2002). “Voting in the New Millenium: eVoting Holds the Promise to Expand Citizen Choice”, *Electronic Government: First International Conference*, Aix-en-Provence.
- Yasama Meclisleri ve Yürütmenin Gözetim ve Denetimi Üzerine Sigma Raporu* (2016), Ankara: TBMM Basımevi.